

Το Ιδεολογικό Στοιχείο της Νεοφιλελεύθερης Οικονομικής Θεωρίας

Θ. Πάκος, Ομότιμος Καθηγητής, Πάντειο Πανεπιστήμιο

Περίληψη

Η παρούσα εργασία περιλαμβάνει τέσσερις ενότητες και σύντομο επίλογο. Στην πρώτη διερευνώνται οι λόγοι που εξηγούν την επιβίωση της οικονομικής θεωρίας του νεοφιλελευθερισμού μετά την κρίση του 2007/8 και αναδεικνύονται οι διαφορές με τις προηγούμενες κρίσεις, του 1929 και της δεκαετίας του 1970, οι οποίες είχαν οδηγήσει σε απαξίωση των κυρίαρχων τότε οικονομικών θεωριών. Στη δεύτερη ενότητα αναλύεται το στοιχείο της ιδεολογίας που ενυπάρχει σε κάθε οικονομική θεωρία, και γενικότερα στις κοινωνικές θεωρίες, καθώς και η σημασία των ιδεών για το τι είναι ορθό-αποδεκτό και μη στην οργάνωση και λειτουργία της οικονομίας. Η σύντομη ιστορική αναδρομή στη διαμόρφωση και εξέλιξη της νεοφιλελεύθερης ιδεολογίας, από τις απαρχές της στο μεσοπόλεμο μέχρι τις δικτατορίες της Χιλής και της Αργεντινής στη σύγχρονη παγκόσμια κυριαρχία, της αποτελεί το αντικείμενο της τρίτης ενότητας. Στην τέταρτη ενότητα ασκείται κριτική στη νεοφιλελεύθερη θέση που υποστηρίζει ότι το ιδανικό της ελευθερίας του ανθρώπου πραγματώνεται μόνο σε μια οικονομία ελεύθερης αγοράς. Στο σύντομο επίλογο γίνεται ενδεικτική αναφορά στις διαβρωτικές επιπτώσεις της νεοφιλελεύθερης ιδεολογίας στη δημοκρατία και τους θεσμούς κοινωνικής δικαιοσύνης καθώς επίσης και στο θανάσιμο κίνδυνο της οικολογικής καταστροφής που προκαλείται από την ανεξέλεγκτη λειτουργία της ελεύθερης αγοράς και των πολυεθνικών.

Ο νεοφιλελευθερισμός είναι η ιδεολογία που χρησιμοποίησαν οι πλούσιοι στο τέλος του 20^{ου} αιώνα εναντίον των φτωχών, των εργατών και του σοσιαλδημοκρατικού κράτους. Είναι, κατά συνέπεια, μια κατ' εξοχήν αντιδραστική ιδεολογία.

Luiz Carlos Bresser - Pereira¹

1 Οικονομικές κρίσεις και οικονομικές θεωρίες

Ίσως το πιο χαρακτηριστικό γνώρισμα της παρούσας κρίσης είναι το γεγονός της επιβίωσης και ισχυροποίησης της οικονομικής θεωρίας πάνω στην οποία στηρίχθηκαν οι οικονομικές πολιτικές που εφαρμόστηκαν, μετά το 1980 και, στις αναπτυγμένες οικονομίες της Ευρώπης και της Βόρειας Αμερικής² και οι οποίες θεωρούνται³ υπεύθυνες για την πρόκλησή της. Παρά τη διαφαινόμενη ενδυνάμωση της κριτικής από διάφορες σχολές σκέψης, η νεοφιλελεύθερη οικονομική διατηρεί την κυριαρχία της τόσο στο πεδίο της εφαρμοσμένης πολιτικής, σε παγκόσμιο επίπεδο με τις αναμενόμενες διαφοροποιήσεις, όσο και στα πανεπιστήμια όπου παράγεται και αναπαράγεται η συγκεκριμένη οικονομική επιστήμη.

¹Bresser - Pereira, Luiz Carlos (2009) Assault on the State and on the Market: Neo liberalism and Economic Theory, *Estudos Avangados*. 23 (66)

²Οι ίδιες πολιτικές είχαν δοκιμαστεί νωρίτερα από δικτατορικά καθεστώτα στην Λατινική Αμερική, στην Ασία και την Αφρική, και φυσικά στην Ελλάδα με κάπως ηπιότερη μορφή.

³Δεν χρειάζεται να λεχθεί ότι η νεοφιλελεύθερη οικονομική θεωρία διαφωνεί. Ωστόσο όλες οι άλλες σχολές οικονομικής σκέψης μαρξιστές, ρικαρτιανοί, κενσιανοί κλπ., αλλά και οικονομολόγοι οι οποίοι αν και αποδέχονται τις βασικές θέσεις της κρατούσας οικονομικής ορθοδοξίας, όπως ο Stiglitz και ο Krugman επιρρίπτουν, χωρίς την παραμικρή επιφύλαξη, την ευθύνη για την κρίση σε ακριβώς αυτές τις νεοφιλελεύθερες οικονομικές πολιτικές.

Οι φοιτητές, παρά τις συχνές διαμαρτυρίες τους, εξακολουθούν να ακούνε τα ίδια μαθήματα που άκουγαν και πριν την κρίση. Η συντριπτική πλειοψηφία των καθηγητών σε όλα τα πανεπιστήμια του κόσμου εξακολουθεί να γράφει και να διδάσκει τις ίδιες θεωρίες και τα ίδια μοντέλα λες και τίποτε δε συνέβη το 2007/8. Το γεγονός αυτό δεν αποκαλύπτει απλά ότι οι καθηγητές οικονομικών είναι ένα συντηρητικό σώμα ανθρώπων προσκολλημένο σε όσα έμαθε κατά τις μεταπτυχιακές και διδακτορικές σπουδές. Αποκαλύπτει, όπως ίσως με κάποια δόση υπερβολής το θέτει ο John Weeks, ότι «οι νεοφιλελεύθεροι οικονομολόγοι υπηρετούν τους πλούσιους, συγκαλύπτουν την αλήθεια και διαστρέφουν την πολιτική»⁴.

Κάτι παρόμοιο συμβαίνει και στο επίπεδο της οικονομικής πολιτικής. Η οικονομική κρίση του 2007/8 και οι τρομακτικές συνέπειες της για τον κόσμο της εργασίας, ανεργία, φτώχεια, κατασχέσεις κατοικιών, πείνα, αυτοκτονίες, πόλεμοι, προσφυγιά, οικονομική καθίζηση της μεσαίας τάξης (το δημιούργημα του μεταπολεμικού κράτους πρόνοιας και ανάπτυξης) δεν οδήγησε σε αλλαγή πολιτικής. Αντίθετα λειτούργησε ως αφορμή ή ευκαιρία για ενδυνάμωση της ίδιας οικονομικής πολιτικής. Και άλλες απορρυθμίσεις και ιδιωτικοποιήσεις. Πρόσθετες περικοπές των κοινωνικών δαπανών. Περαιτέρω επέκταση της αγοράς και σε τομείς αποκλειστικής αρμοδιότητας του κράτους όπως φυλακές, αστυνόμευση, στρατός. Ουσιαστική κατάργηση της κοινωνικής ασφάλισης. Κατεδάφιση της δημόσιας εκπαίδευσης και υγείας. Δηλαδή όλο το πακέτο της πολιτικής λιτότητας που επιβαρύνει αποκλειστικά τον κόσμο της εργασίας και προσκομίζει οφέλη στις οικονομικές ολιγαρχίες.

Η μετά την κρίση οικονομική πολιτική επιβεβαιώνει, για άλλη μια φορά, ότι τα περί ανεξαρτησίας της οικονομίας από την πολιτική είναι ένας βολικός μύθος της νεοφιλελεύθερης οικονομικής θεωρίας, ή ακριβέστερα της νεοφιλελεύθερης ιδεολογίας, ένας μύθος που κρύβει την πραγματικότητα ότι το κράτος λειτουργεί ως υπηρέτης των συμφερόντων της τοπικής και παγκόσμιας οικονομικής ελίτ.

Δεν απαιτείται ιδιαίτερη ικανότητα για να διαπιστώσει κανείς ότι η οικονομική πολιτική που οδήγησε στην κρίση και η συνέχισή της, μετά την κρίση, έχει ξεκάθαρο ταξικό χαρακτήρα και προσανατολισμό. Μετά το ξέσπασμα της κρίσης οι ΗΠΑ, η ΕΕ και πολλές άλλες χώρες διέθεσαν τρισεκατομμύρια για να διασώσουν τράπεζες, ασφαλιστικές εταιρίες και άλλους χρηματοπιστωτικούς οργανισμούς με το αιτιολογικό ότι ήταν too big to fail. Η πολιτική διάσωσης των εταιριών αυτών, οι οποίες με την ληστρική τους συμπεριφορά προκάλεσαν την κρίση, είχε ως αποτέλεσμα την διόγκωση του δημόσιου χρέους και την παράλληλη μείωση των εσόδων του κράτους εξ αιτίας της οικονομικής ύφεσης, η οποία λειτούργησε επίσης αυξητικά για το δημόσιο χρέος. Στη συνέχεια η αύξηση του δημόσιου χρέους χρησιμοποιήθηκε ως πρόσχημα από τη νεοφιλελεύθερη οικονομική πολιτική και τα οικονομικά συμφέροντα που αυτή υπηρετεί, προκειμένου να εξαπολυθεί γενική επίθεση εναντίον του εισοδήματος και της όποιας ιδιοκτησίας των εργαζομένων, όπως επίσης και εναντίον των κοινωνικών δαπανών του κράτους. Πολιτική λιτότητας για τα θύματα της κρίσης⁵. Κέρδη για εκείνους που την προκάλεσαν.

Αν συγκρίνουμε τις μετά την κρίση του 2007/8 εξελίξεις με τις αντίστοιχες των προηγούμενων κρίσεων, δηλαδή της μεγάλης του 1929 και της ηπιότερης του στασιμοπληθωρισμού της δεκαετίας του 1970 θα δούμε χτυπητές διαφορές τόσο στο επίπεδο της θεωρίας όσο και σε εκείνο της οικονομικής πολιτικής. Τα πρώτα 3 με 4 χρόνια μετά την κρίση του 1929 δεν σημειώθηκε καμιά αλλαγή. Μετά όμως την εκλογική νίκη του Delano Roosevelt τα πράγματα άλλαξαν ριζικά. Η επικρατούσα πριν την κρίση φιλελεύθερη οικονομική πολιτική θεωρήθηκε, και ορθώς, υπεύθυνη για την κρίση και το ίδιο συνέβη και

⁴Weeks, John (2014) *The Economics of 1%. How the Mainstream Economics Serves the Rich, Obscures Reality and Distorts Policy*. London, Anthem Press.

⁵ Konzelman, S. I. (2012: 1) *The Economics of Austerity*. Center for Business Research. *University of Cambridge Working Paper No 434*.

με την κρατούσα τότε νεοκλασική οικονομική θεωρία. Το αποτέλεσμα; απαξίωση της πολιτικής και της θεωρίας που την στήριζε.

Η κρίση του 1929 συνέβαλε, με την συνδρομή και άλλων παραγόντων,⁶ στην αλλαγή του κατά Kuhn⁷ οικονομικού παραδείγματος και επέτρεψε στις οικονομικές θεωρίες εκείνες, οι οποίες κρατούσαν κριτική στάση απέναντι στον οικονομικό φιλελευθερισμό, να αναδυθούν και να εκτοπίσουν την κρατούσα, έως τότε, συντηρητική νεοκλασική θεωρία. Μετά την κρίση του 1929, ο κεϋνσιανισμός⁸ θα ηγεμονεύσει. Θα κυριαρχήσει στα πανεπιστήμια και στο πεδίο της πολιτικής. Θα εμπνεύσει και θα καθοδηγήσει τις πολιτικές οικοδόμησης αυτού που μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο θα γινόταν γνωστό ως σύστημα της μικτής οικονομίας, ή κράτος ανάπτυξης, ευημερίας και κοινωνικής δικαιοσύνης.

Στο πεδίο της πολιτικής η αλλαγή υπήρξε κάθετη. Η φιλελεύθερη οικονομική του κράτους νυχτοφύλακα, που θέτει τους γενικούς κανόνες και προστατεύει την ιδιοκτησία και την ελεύθερη αγορά, εγκαταλείφθηκε. Την αντικατέστησε κάτι απολύτως επαναστατικό. Το κράτος προχώρησε σε εκτεταμένη ρύθμιση της λειτουργίας των αγορών, κυρίως των τραπεζών και των χρηματοπιστωτικών εταιριών, οι οποίες, όπως και τώρα, είχαν προκαλέσει την κρίση, με τη θέσπιση αυστηρών κανόνων λειτουργίας και ελέγχου. Παράλληλα το κράτος ανέλαβε την ευθύνη να εξασφαλίσει απασχόληση για όλους, να εφοδιάσει την κοινωνία με μια σειρά δημόσιων και ημιδημόσιων αγαθών όπως εκπαίδευση, υγεία, ασφάλιση, να δημιουργήσει κοινωνικές και οικονομικές υποδομές, να εξασφαλίσει δίκαιη ή κοινωνικά αποδεκτή διανομή, να προωθήσει την οικονομική ανάπτυξη, να σταθεροποιεί την οικονομία με κατάλληλα μέτρα καταπολέμησης πληθωρισμού και ύφεσης.

Γνωρίζουμε από την ιστορία ότι η αλλαγή της οικονομικής πολιτικής δεν ήταν περίπατος. Η αντίδραση της οικονομικής ελίτ, του μεγάλου ειδικά κεφαλαίου, υπήρξε λυσσαλέα⁹. Παρόμοια υπήρξε και η αντίδραση των οικονομολόγων εκείνων που σήμερα είναι γνωστοί ως οι θεμελιωτές του νεοφιλελευθερισμού. Όπως παρατηρεί ο Τουσέν «από τις αρχές του 1930 ο Χάγκεν και ο φον Μίτσερ επιδίωξαν την εξόντωση των προτάσεων του Κέινς»¹⁰.

Το ίδιο σκηνικό με αντιστροφή ρόλων παρατηρούμε και μετά την κρίση του στασιμοληθωρισμού της δεκαετίας του 1970. Ο στασιμοληθωρισμός έδωσε την ευκαιρία στους αντιπάλους του κεϋνσιανισμού να αποδώσουν την ευθύνη της κρίσης στην ασκούμενη παρεμβατική οικονομική πολιτική και να καταστήσουν τις ιδέες τους γενικότερα αποδεκτές. Η κρίση της δεκαετίας του 1970–η οποία χωρίς αμφιβολία οφειλόταν και σε πολλούς άλλους λόγους πέρα από τους αποδιδόμενους από τους επικριτές (εν μέρει ορθά) στις εγγενείς αδυναμίες του κράτους- δημιούργησε επίσης τις πολιτικές, οικονομικές και ιδεολογικές προϋποθέσεις για την άνοδο στην εξουσία στο ΗΒ και στις ΗΠΑ πολιτικών κομμάτων και ηγετών εχθρικών απέναντι στην έως τότε οικονομική ορθοδοξία. Αυτές οι πολιτικές εξελίξεις, έκφραση αναδιατάξεων στο πεδίο των πολιτικών και ιδεολογικών συσχετισμών, είχαν ως συνέπεια, εκτός των άλλων, την απαξίωση της μεταπολεμικής οικονομικής ορθοδοξίας του κεϋνσιανισμού και τη σταδιακή επικράτηση της οικονομικής θεωρίας του

⁶ Δεν πρέπει να μας διαφεύγει ότι την περίοδο εκείνη οι οικονομικές επιδόσεις, ανεξάρτητα από το κόστος, της Σοβιετικής Ένωσης και ο ρυθμός εκσυγχρονισμού και εκβιομηχάνισης ήταν εντυπωσιακοί. Εξίσου σημαντική ήταν και η αντίδραση των εργαζομένων και γενικά των θυμάτων της κρίσης και στις ίδιες της ΗΠΑ.

⁷ Kuhn, Thomas (1962) *the Structure of Scientific Revolutions*. Chicago. The University of Chicago Press.

⁸ Ασφαλώς η συμβολή και η συνακόλουθη επιρροή του John Maynard Keynes υπήρξε καθοριστική. Ωστόσο πρέπει να σημειωθεί ότι πολλοί άλλοι σπουδαίοι οικονομολόγοι όπως οι Piero Sraffa, Gunar Myrdal, Michal Kalecki, μαρξιστές κλπ. ασκούσαν έντονη κριτική στην συντηρητική νεοκλασική οικονομική.

⁹ Πάκος, Θεοφάνης (2013) Νεοφιλελευθερισμός και Οικονομική Κρίση. Εισήγηση στο 7ο Συνέδριο του ΜΕΚΔΕ. Για μια πιο συστηματική προσέγγιση βλέπε: Phillips-Fein, K. (2009) *Invisible Hands: The Businessmen's Crusade against the New Deal*. W.W. Worton

¹⁰ Τουσέν, (2012: 51) *Ο Νεοφιλελευθερισμός από τις Απαρχές του έως στις Μέρες μας*, Αθήνα, Εκδόσεις ΤΟΠΟΣ.

νεοφιλελευθερισμού, που στο βασικό της πυρήνα συνιστά παλινόρθωση του παλιού καλού οικονομικού φιλελευθερισμού και της συντηρητικής νεοκλασικής οικονομικής.

Τα επακόλουθα για τη θέση της κρατούσας οικονομικής θεωρίας μετά την κρίση του 1929 και του στασιμοληθωρισμού της δεκαετίας του 1970 ήταν παρόμοια. Απαξίωση των πολιτικών που συνετέλεσαν σε αυτές και απαξίωση των θεωριών-ιδεών πάνω στις οποίες ακουμπούσαν αυτές οι πολιτικές. Συνέβη αυτό το οποίο είχε υποστηρίξει ο John Galbraith το 1957. «Η κυριαρχία των ιδεών είναι παντοδύναμη μόνο σε ένα κόσμο που δεν αλλάζει. Οι ιδέες είναι συντηρητικές δεν υποκύπτουν στις επιθέσεις άλλων ιδεών αλλά στη μαζική έφοδο των συγκυριών τις οποίες δεν μπορούν να αντιμετωπίσουν»¹¹.

Στην περίπτωση της κρίσης του 2007/8, τα γεγονότα που ακλούθησαν δεν ήταν σύμφωνα και με την ιστορική εμπειρία των προηγούμενων κρίσεων αλλά ούτε και με τη θέση του Galbraith. Το αντίθετο παρατηρήθηκε. Οι ιδέες, δηλαδή η οικονομική του νεοφιλελευθερισμού δεν απαξιώθηκε. Ούτε άλλαξε η νεοφιλελεύθερη πολιτική λιτότητας. Οι νεοφιλελεύθεροι οικονομολόγοι εξακολουθούν να κυριαρχούν στα πανεπιστήμια, στις κρατικές υπηρεσίες, στους διεθνείς οργανισμούς και στις πολυεθνικές επιχειρήσεις. Και η νεοφιλελεύθερη πολιτική όχι μόνο δεν αμβλύθηκε αλλά απέβαλε και το προσωπίο της δήθεν επιστημονικής ουδετερότητας και εμφανίστηκε με το πραγματικό, άσχημο, αδιάντροπο, ληστρικό της πρόσωπο. Το πρόσωπο της στυγνής εκμετάλλευσης της εργασίας. Το πρόσωπο της ταξικής πολιτικής. Μια πολιτική που φορτώνει το βάρος της κρίσης στα θύματα και όχι στους θήτες και συντελεί στην εκτίναξη της ανισότητας στη διανομή του εισοδήματος και του πλούτου, στη μεγάλη αύξηση της ανεργίας και της φτώχεια, στην εκμηδένιση των ρυθμών ανάπτυξης και σε ορισμένες περιπτώσεις, όπως στην περίπτωση της χώρας μας, στη δραματική συρρίκνωση του ΑΕΠ σε ποσοστό που υπερβαίνει το 30%. Στο παρελθόν τέτοιας έκτασης καθιζήσεις ΑΕΠ έχουν καταγραφεί μόνο σε περιπτώσεις πολέμων και κατοχής.

Σίγουρα η εξήγηση, για το γεγονός ότι η νεοφιλελεύθερη οικονομική θεωρία και οικονομική πολιτική εξακολουθούν να κυριαρχούν και μετά την κρίση του 2007/8, είναι σύνθετη. Πολλοί παράγοντες συνετέλεσαν στη διαμόρφωση της συγκεκριμένης κατάστασης. Διαφορετικές συνθήκες, διαφορετική κατανομή πολιτικής, οικονομικής και επικοινωνιακής δύναμης ανάμεσα στην εργασία και το κεφάλαιο, διαφορετικές γεωπολιτικές συνθήκες και συσχετισμοί, παγκοσμιοποίηση του χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου, παγκόσμια εξάπλωση της οικονομίας της αγοράς, κατάρρευση των κομμουνιστικών καθεστώτων, αποδυνάμωση του εργατικού συνδικαλισμού, ελευθερία διεθνούς μετακίνησης του κεφαλαίου κλπ. Ιδιαίτερη βαρύτητα φαίνεται ότι διαδραματίζει η, προσφερόμενη από τη στρατιωτική μηχανή των ΗΠΑ, διεθνής προστασία των ξένων επενδύσεων και του ξένου κεφαλαίου.

Όταν στο τέλος της δεκαετίας του 1960 δημοσιεύτηκε το βιβλίο του Αργύρη Εμμανουήλ *Ανισή Ανταλλαγή*¹², το οποίο υποστήριζε ότι οι χώρες του Τρίτου Κόσμου είναι θύματα εκμετάλλευσης από τις αναπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες, εξαιτίας της χαμηλής αμοιβής της εργασίας που επικρατεί σε αυτές, ένα μέρος της κριτικής υποστήριξε ότι αν η θεωρία του Εμμανουήλ ήταν σωστή, το κεφάλαιο θα εγκατέλειπε τις χώρες υψηλού κόστους και θα εγκαθίστατο στις χώρες χαμηλού κόστους. Την εποχή εκείνη η διεθνής προστασία του ξένου κεφαλαίου δεν ήταν τόσο ισχυρή, όσο έγινε μετά το 1980 και ιδιαίτερα μετά το 1990, οπότε και έλαβε χώρα μαζική μεταφορά της βιομηχανικής παραγωγής στις χώρες χαμηλού κόστους του Τρίτου Κόσμου, όπως επίσης και στις χώρες του κεντρικού σχεδιασμού, οι οποίες μετά την κατάρρευση των κομμουνιστικών καθεστώτων και τη βίαιη εισαγωγή της οικονομίας της αγοράς και την αρπαγή της δημόσιας περιουσίας από τους ολιγάρχες, μετέπεσαν επίσης σε χώρες χαμηλού κόστους εργασίας.

¹¹ Galbraith, J. K. (1957/1999: 5) *the Affluent Society*, London, Penguin.

¹² Εμμανουήλ, Αργύρης (1980) *Ανισή Ανταλλαγή. Δοκίμιο για τους Ανταγωνισμούς στις Διεθνείς Οικονομικές Σχέσεις*. Αθήνα. Εκδόσεις Παπαζήση.

Όμως πέρα από τις διαφορετικές συνθήκες στις σφαίρες της πολιτικής, της γεωπολιτικής και της οικονομίας οι συσχετισμοί κλίνουν φανερά υπέρ του νεοφιλελευθερισμού και στο επίπεδο των ιδεών-ιδεολογίας. Κατά τον Georg Monbrot. «Ο θρίαμβος του νεοφιλελευθερισμού αντανάκλα, επίσης, την αποτυχία της αριστεράς. Όταν η Laissez-faire οικονομική επιστήμη οδήγησε στην κρίση του 1929, ο Keynes επινόησε μια συνεκτική οικονομική θεωρία που αντικατέστησε τη νεοκλασική οικονομική. Όταν η κεϋνσιανή¹³ ρύθμιση της ζήτησης απέτυχε να αντιμετωπίσει το στασιμοπληθωρισμό, υπήρχε ήδη έτοιμη η εναλλακτική. Όμως όταν ο νεοφιλελευθερισμός κατέρρευσε το 2007/8 δεν υπήρχε τίποτε να τον αντικαταστήσει»¹⁴.

2. Ιδεολογία και επιστήμη στην οικονομική θεωρία

«Η οικονομική θεωρία χρησιμοποιήθηκε κατά ένα μέρος, για τη διάδοση της ιδεολογίας που επικρατούσε κάθε φορά και κατά το υπόλοιπο ως μέθοδος επιστημονικής έρευνας»

«Κάθε οικονομικό σύστημα προϋποθέτει την ύπαρξη μιας σειράς κανόνων, μια ιδεολογία που τους δικαιολογεί και κάποια συνείδηση στο άτομο που να τα κάνει να αγωνίζονται για την πραγμάτωσή τους».

Joan Robinson¹⁵

Η ιστορία δείχνει ότι κάθε σύστημα οργάνωσης της κοινωνικής κατάστασης σε ολότητα, ικανή να αυτοσυντηρείται και να αναπαράγεται επιτυχώς, χρειάζεται ένα πλαίσιο θεσμών-κανόνων (σύνταγμα, νόμοι, έθιμα, παράδοση) προκειμένου να ρυθμίσουν την πολιτική, οικονομική και κοινωνική συμβίωση και την ατομική και συλλογική δράση, όπως επίσης και ένα μηχανισμό επιβολής, επιτήρησης και προσαρμογής των κανόνων (βουλή, κυβέρνηση, γραφειοκρατία, δικαστήρια, στρατός, αστυνομία). Παράλληλα και προκειμένου το σύστημα να λειτουργεί αρμονικά απαιτείται και η διαμόρφωση μιας ιδεολογίας (πλέγμα ιδεών, αξιών, ισχυρισμών, επιχειρημάτων κλπ.) με ρόλο να δικαιολογεί ηθικά και νομιμοποιεί πολιτικά και οικονομικά το συγκεκριμένο σύστημα οργάνωσης και λειτουργίας της κοινωνίας. Σημειώνεται ότι η σημαντικότερη πτυχή της ιδεολογίας δεν είναι η επινόησή και μορφοποίησή της αλλά ο μηχανισμός ενσφύνησής της στα μυαλά των ανθρώπων με τρόπο, που όχι απλά να γίνεται αποδεκτή αλλά και να, παρακινεί σε δράση. Πρόκειται για μηχανισμό-διαδικασία που έκανε ακόμα και τους Μαρξ και Ένγκελς να απορούν «πως γίνεται οι άνθρωποι να έχουν χάσει στο κεφάλι τους αυτές τις αυταπάτες»¹⁶. Οι σχετικές ιδέες δεν διαποτίζουν μόνο τους ανθρώπους αλλά διαμορφώνουν και τις θεωρίες που επινοούνται για την ερμηνεία των κοινωνικών γεγονότων.

Στο βαθμό που γίνει αποδεκτό ότι η οικονομική θεωρία, όπως και κάθε κοινωνική θεωρία, αποτελεί σύνθεση επιστημονικής έρευνας και ιδεολογίας, ανακύπτει ζήτημα διάκρισης των επιστημονικών από τα ιδεολογικά στοιχεία. Η διάκριση, στο μέτρο που είναι δυνατή, προϋποθέτει ιδιαίτερες νοητικές και κριτικές ικανότητες και βαθιά γνώση του σχετικού πεδίου της πράξης και της θεωρίας. Η δυνατότητα εσωτερικής, δηλαδή η από τα

¹³Επισημαίνεται ότι ανάμεσα στη ρύθμιση της ζήτησης της νεοκλασικής σύνθεσης του κεϋνσιανισμού, του μπάσταρδου κεϋνσιανισμού κατά την Joan Robinson, και τις αυθεντικές ιδέες του Keynes υπάρχει μεγάλο χάσμα. Η μετάπλαση της θεωρίας του Keynes σε νεοκλασικά καλούπια που έγινε από τον Samuelson μετάλλαξε, μεταμόρφωσε και αγνόησε πολλές από τις ιδέες του έργου του Keynes. Πρόκειται για πρακτική που χρησιμοποιείται συχνά προκειμένου ένα θεωρητικό έργο να εξυπηρετήσει ιδεολογικούς σκοπούς και επιμέρους συμφέροντα.

¹⁴ Monbrot, Georg, (2016) Neoliberalism – the ideology at the root of all our problems. *The Guardian* 15/4/2016.

¹⁵ Robinson, Joan (1979: 1-2) *Η Φιλοσοφία της Οικονομίας*, Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση

¹⁶ Μαρξ, Κάρολος και Φρίντριχ Ένγκελς (αχρονολόγητο, σελ. 298) *Η Γερμανική Ιδεολογία*. Τόμος 1^{ος}. Αθήνα, Αναγνωστίδης.

μέσα της θεωρίας, διάκρισης σε επιστημονικές και ιδεολογικές συνιστώσες είναι εξαιρετικά δύσκολη έως και αδύνατη. Και τούτο επειδή ένα μεγάλο μέρος του ιδεολογικού στοιχείου κάθε θεωρίας κρύβεται στις υποθέσεις, στις παραλείψεις και στο ρητό ή άρρητο σύστημα κοινωνικών αξιών και ιδιαίτερα στις αντιλήψεις για την ορθή σχέση ατόμου και κοινωνίας, τον σωστό τρόπο οργάνωσης της πολιτείας και της οικονομίας κλπ.

Το περιεχόμενο της ιδεολογίας περιλαμβάνει ιδέες, πεποιθήσεις, αντιλήψεις, οι οποίες θεωρούνται από τους φορείς τους (αυτούς δηλαδή που τις αποδέχονται) αυτονόητες, σωστές, επιθυμητές και αναντικατάστατες. Στην περίπτωση της οικονομίας οι σχετικές ιδέες αναφέρονται σε ζητήματα που έχουν να κάνουν με τον τρόπο με τον οποίο άτομα, ομάδες, ευρύτερα σύνολα (κράτη, έθνη) αντιλαμβάνονται το τι είναι ορθό, επιθυμητό, δίκαιο, αποτελεσματικό ή απλά αναγκαίο ή αναντικατάστατο στην οργάνωση και λειτουργία της οικονομικής ζωής. Το κύριο χαρακτηριστικό των πεποιθήσεων, αντιλήψεων κλπ. που συγκροτούν τα ιδεολογικά συστήματα συνίσταται στο γεγονός ότι η αλήθεια, η βασιμότητα, η ορθότητα αυτών των διαστάσεων δεν μπορεί να αποδειχθεί με προσφυγή στη λογική ή στην εμπειρία, παρά μόνο για ένα μικρό μέρος τους. Η αλήθεια της ιδεολογίας βρίσκεται μέσα στην ίδια. Δεν αποδεικνύεται.

Ανεξάρτητα από το πώς μπορεί να εντοπιστεί το ιδεολογικό περιεχόμενο μιας ιδέας, η σημασία τους στην πράξη είναι σημαντική, εξίσου σημαντική με τα συμφέροντα, τις ανάγκες και τις συγκυρίες¹⁷. Σύμφωνα με τον Keynes, «οι ιδέες των οικονομολόγων και των πολιτικών φιλοσόφων, τόσο όταν είναι ορθές όσο και όταν είναι εσφαλμένες ασκούν ισχυρότερη επίδραση από ότι συνήθως πιστεύεται. Στην πραγματικότητα ο κόσμος κυβερνάται από αυτές». Και συνεχίζει με έμφαση. «Είμαι βέβαιος ότι η ισχύς των κατεστημένων συμφερόντων μεγαλοποιείται υπερβολικά σε σύγκριση με τη βαθμιαία επιβολή των ιδεών. Αργά ή γρήγορα είναι οι ιδέες και όχι τα κατεστημένα συμφέροντα που είναι επικίνδυνες για καλό ή για κακό»¹⁸.

Μια πιο σύνθετη και διεισδυτική προσέγγιση στο ρόλο των κατεστημένων συμφερόντων και τις ιδέες, που τα υποστηρίζουν ή τα επικρίνουν, θα συναντήσουμε στα κείμενα των Μαρξ και Ένγκελς. Σύμφωνα με αυτούς, τα συμφέροντα και οι ιδέες δεν είναι ανεξάρτητα το ένα από το άλλο.

«Οι ιδέες της κυρίαρχης τάξης είναι σε κάθε εποχή οι κυρίαρχες ιδέες, δηλαδή η τάξη που είναι η κυρίαρχη υλική δύναμη είναι και η κυρίαρχη πνευματική δύναμη. Η τάξη που κατέχει τα μέσα της υλικής παραγωγής ελέγχει ταυτόχρονα και τα μέσα διανοητικής παραγωγής έτσι ώστε, γενικά μιλώντας, οι ιδέες αυτών που δεν έχουν τα μέσα διανοητικής παραγωγής να υποτάσσονται στις ιδέες της κυρίαρχης τάξης. Οι κυρίαρχες σκέψεις δεν είναι τίποτε περισσότερο από την εξιδανικευμένη έκφραση των κυρίαρχων υλικών σχέσεων, οι κυρίαρχες υλικές σχέσεις εκφρασμένες ως ιδέες, δηλαδή ή έκφραση των σχέσεων που κάνουν μια ταξί κυρίαρχη, με άλλα λόγια οι ιδέες της κυριαρχίας της... Τα άτομα που αποτελούν την κυρίαρχη τάξη κατέχουν ανάμεσα στα άλλα και συνείδηση, και κατά συνέπεια σκέπτονται και ανάμεσα στα άλλα κυριαρχούν και ως σκεπτόμενα άτομα, ως παραγωγοί ιδεών και ακόμα ρυθμίζουν την παραγωγή και τη διανομή των ιδεών της εποχής τους»¹⁹.

Όμως για να έχουν λειτουργικό αποτέλεσμα οι ταξικές ιδέες πρέπει να παρουσιάζονται ως αντικειμενικές, ουδέτερες, φυσικές, επιστημονικές ακόμα και θεόσταλτες.

«Κάθε καινούργια τάξη που παίρνει τη θέση της τάξης που κυριάρχησε πριν απ' αυτή είναι υποχρεωμένη, και μόνο για να φτάνει στους σκοπούς της, να παρουσιάσει το συμφέρον της σαν κοινό συμφέρον όλων των μερών της κοινωνίας, ή για να εκφράσουμε τα πράγματα

¹⁷ Για τον John Galbraith πολύ συχνά οι συγκυρίες είναι σημαντικότερες τόσο από τα συμφέροντα όσο και από τις ιδέες. Βλέπε (1980) *Η Εποχή της Αβεβαιότητας*. Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση.

¹⁸ Keynes, John Maynard (1936/2001) *Η Γενική Θεωρία της Απασχόλησης του Τόκου και του Χρήματος*. Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση.

¹⁹ Μαρξ, Κ. και Ένγκελς, Φ. (αχρον.: 48-49) *Η Γερμανική Ιδεολογία*. Τόμος 1^{ος}. Αθήνα, Εκδόσεις Αναγνωστίδη.

στο πεδίο των ιδεών, αυτή η τάξη είναι υποχρεωμένη να δώσει στις σκέψεις της τη μορφή της καθολικότητας, να τις παρουσιάσει σαν τις μόνες λογικές, σαν τις μόνες με καθολική ισχύ»²⁰.

Ή όπως θα το διατύπωνε ένας σύγχρονος μαρξιστής, «προκειμένου ένας τρόπος σκέψης να καταστεί κυρίαρχος πρέπει να συγκροτήσει ένα εννοιολογικό πλαίσιο ελκυστικό στη διαίσθηση και στα ένστικτά μας, στις αξίες και στις επιθυμίες μας, όπως επίσης και στις δυνατότητες που υπάρχουν στον κόσμο που ζούμε»²¹.

Μια σημαντική πτυχή της λειτουργίας των ιδεών συνδέεται με τη διαπάλη των ιδεών, δηλαδή με την εμφάνιση αντίπαλων ιδεών, ιδεών που μορφοποιούν διαφορετικά συμφέροντα, και τα μέσα και τις πρακτικές που χρησιμοποιούν οι κυρίαρχες ιδέες για να διατηρήσουν την κυριαρχία τους. Ας πάρουμε την περίπτωση της οικονομικής επιστήμης, οριζόμενης με τον πιο πλατύ τρόπο ώστε να συμπεριληφθούν στο πεδίο της όλες οι σχολές οικονομικής σκέψης. Η σύγκριση ανάμεσα στον τρόπο που οι διάφορες σχολές οικονομικές σκέψεις κατανοούν, περιγράφουν, αναπαριστάνουν, αποτιμούν, ποσοτικοποιούν και αξιολογούν τη δομή, τη λειτουργία και τα αποτελέσματα της οικονομικής ρύθμισης είναι ιδιαίτερα διαφωτιστική για την ανίχνευση της ιδεολογικής τους αφετηρίας.

Μια σύντομη ματιά στις δυο βασικές, διαμετρικά αντίθετες, θεωρίες, τη μαρξιστική και τη νεοφιλελεύθερη, αποκαλύπτει πως χρωματίζονται ιδεολογικά πανανθρώπινες έννοιες και αξίες. Για την οικονομική θεωρία του νεοφιλελευθερισμού οι θεμελιακές αξίες του ανθρωπισμού και της ατομικής ελευθερίας, αυτονομίας, αξιοπρέπειας πραγματοποιούνται στο σύστημα της ελεύθερης αγοράς. Αντίθετα η μαρξιστική θεωρία υποστηρίζει ότι το σύστημα της ελεύθερης αγοράς είναι ένα σύστημα εκμετάλλευσης της εργασίας από το κεφάλαιο, το οποίο στην πράξη αναιρεί τις θεμελιακές ανθρωπιστικές αξίες. Επιπλέον η μαρξιστική θεωρία, και όχι μόνο αυτή, προσκομίζει αποδείξεις που δείχνουν ότι η οικονομία της αγοράς, όπως λειτουργεί σήμερα, δεν εξυπηρετεί τα συμφέροντα του συνόλου της κοινωνίας αλλά μόνο εκείνα της τάξης των ιδιοκτητών του κεφαλαίου.

Να σημειωθεί, επίσης, ότι ο τρόπος με τον οποίο η κάθε σχολή σκέψης αντιμετωπίζει τις άλλες είναι επίσης εξαιρετικά χρήσιμος για την κατανόηση όχι μόνο των τεχνικών διαφορών πρόσληψης, περιγραφής και αξιολόγησης αλλά και για τον εντοπισμό των ιδεολογικών παραμέτρων κάθε σχολής. Για παράδειγμα η νεοφιλελεύθερη οικονομική θεωρία ισχυρίζεται ότι η μόνη επιστημονικά ουδέτερη είναι η ίδια και ότι όλες οι άλλες εμπεριέχουν λίγα ή πολλά ιδεολογικά στοιχεία, γεγονός που τις καθιστά μη επιστημονικής. Ο ίδιος ισχυρισμός ισχύει, στον υπερθετικό βαθμό, και για την οικονομική θεωρία του νεοφιλελευθερισμού.

3 Αναδρομή στις αφετηρίες και την εξέλιξη του νεοφιλελευθερισμού

Ο όρος νεοφιλελευθερισμός χρησιμοποιείται, κατά κύριο λόγο, από τους επικριτές του, προκειμένου να περιγραφούν οι πολιτικές, οικονομικές και άλλες ιδέες και πρακτικές που εφαρμόζονται τα τελευταία 30-40 χρόνια. Εντελώς σχηματικά τα χρόνια 1979 και 1980 σηματοδοτούν το τέλος της μεταπολεμικής ρύθμισης και το πέρασμα στην εποχή του νεοφιλελευθερισμού.

Στην πράξη η στροφή συνδέεται άμεσα με την κρίση του στασιμοπληθωρισμού της δεκαετίας του 1970, την αποτελεσματική κριτική της παρεμβατικής οικονομικής πολιτικής και της θεωρίας που την στήριζε και ιδιαίτερα με την άνοδο στην εξουσία συντηρητικών ηγετών όπως η Margaret Thatcher στο ΗΒ το 1979 και ο Donald Reagan στις ΗΠΑ ένα χρόνο αργότερα. Κρινόμενη εκ των υστέρων, η οικονομική πολιτική των Thatcher και Reagan είχε επαναστατικά χαρακτηριστικά. Εγκαινίασε την εποχή της νεοφιλελεύθερης οικονομικής πολιτικής και της εταιριοκρατίας, η οποία έμελλε να αλλάξει τον κόσμο. Σταδιακά η πολιτική

²⁰ Ibid σελ: 50

²¹ Harvey, David (2005: 5) *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford, Oxford University Press

αυτή διαχύθηκε σε όλες τις δυτικές λεγόμενες χώρες και υιοθετήθηκε τόσο από τα συντηρητικά όσο και από τα σοσιαλδημοκρατικά και σοσιαλιστικά κόμματα²².

Λίγο νωρίτερα, το 1978, ο Deng Xiaoping κάνει τα πρώτα βήματα για να εισαγάγει την οικονομία της αγοράς στην Κίνα, μια χώρα η οποία ελέγχεται απόλυτα από ένα πανίσχυρο κομμουνιστικό κόμμα. Η κίνηση αυτή έμελλε να μετασχηματίσει την οικονομία Κίνας και να την αναδείξει, μετά από τριανταπέντε χρόνια, στην δεύτερη μεγαλύτερη οικονομία στον κόσμο.

Δέκα χρόνια αργότερα με την κατάρρευση των καθεστώτων του υπαρκτού σοσιαλισμού, την βίαιη επιβολή της οικονομίας της αγοράς, την συνακόλουθη καταλήστευση της δημόσιας περιουσίας από μια κλίκα επιτήδειων, που μέσα σε μια νύχτα έγιναν δισεκατομμυριούχοι- και την εξαθλίωση της συντριπτικής πλειοψηφίας των λαών των χωρών αυτών²³, το καθεστώς της ελεύθερης αγοράς ξαπλώθηκε σε όλες τις χώρες.

Εδώ δεν θα ασχοληθούμε με την νεοφιλελεύθερη οικονομική πολιτική αλλά με το θεωρητικό της υπόστρωμα, δηλαδή την νεοφιλελεύθερη ιδεολογία. Τη συνειδητή πνευματική προσπάθεια, η οποία άρχισε μετά το τέλος του δεύτερου παγκόσμιου πόλεμου, με αποκλειστικό στόχο να αλλάξει τον κόσμο και να αποκαταστήσει τη δύναμη της οικονομικής ελίτ, του μεγάλου κεφαλαίου και των εταιρικών ομίλων, την οποία η μεταπολεμική πολιτική του παρεμβατικού κράτους είχε περιορίσει δραστικά και ο κομμουνισμός ολοκληρωτικά εξαφανίσει.

Η νεοφιλελεύθερη ιδεολογία άρχισε, όπως σημειώσαμε ήδη, να διαμορφώνεται παράλληλα και σε αντίδραση με την πολιτική του New Deal του προέδρου Roosevelt στις ΗΠΑ μετά το 1933, και την περαιτέρω ενδυνάμωσή της μετά τον πόλεμο με την διαμόρφωση των πολιτικών κράτους πρόνοιας, ανάπτυξης, αναδιανομής και κοινωνικών παροχών. Ως συμβατική χρονική αφετηρία θα μπορούσε να θεωρηθεί μια συνάντηση διανοουμένων στο Παρίσι το 1938. Παρόντες στη συνάντηση αυτή ήταν δυο καθιερωμένοι ήδη αυστριακοί οικονομολόγοι, πολιτικοί πρόσφυγες εξαιτίας του ναζισμού, ο Ludwig von Mises και ο Friedrich von Hayek. Το κοινό τους γνώρισμα ήταν η κάθετη εναντίωσή τους όχι μόνο εναντίον του κομμουνισμού, αλλά και, κυρίως, εναντίον της παρεμβατικής πολιτικής του Roosevelt. Κατ' αυτούς τόσο ο κομμουνισμός όσο και ο παρεμβατισμός είχαν ως αποτέλεσμα την υπονόμευση της οικονομίας της αγοράς, πηγή ελευθερίας και προόδου, και την εγκαθίδρυση ενός συστήματος ανελευθερίας, στασιμότητας και οπισθοδρόμησης.

3.1 Mont Pelerin

Τρία βιβλία *The Road to Serfdom* (ο δρόμος προς τη δουλεία) του Friedrich Hayek και το *Bureaucracy* (γραφειοκρατία) του Ludwig von Mises που κυκλοφόρησαν το 1944 και *The Open Society and its Enemies* του Karl Popper που δημοσιεύτηκε το 1947 αποδείχτηκαν προδρομικά για τη διαμόρφωση της νεοφιλελεύθερης ιδεολογίας και σηματοδοτούν την έναρξη ιδεολογικού πολέμου εναντίον του κομμουνισμού και του παρεμβατισμού. Από την οπτική τους, και από κείνη των συμφερόντων που εκφράζανε, η κριτική εναντίον της κρατικής παρέμβασης στην οικονομία αποδείχθηκε επιτυχής, αν και χρειάστηκε να περάσει αρκετός καιρός. Για τους παραπάνω η ρύθμιση της οικονομίας από το κράτος, η προστασία της εργασίας, οι κοινωνικές παροχές και η αναδιανομή του εισοδήματος και του πλούτου ισοδυναμούσαν με πορεία προς τον ολοκληρωτισμό. Το ίδιο συνέβη και με την θεωρητική υποστήριξη της ανωτερότητας του συστήματος της οικονομίας της ελεύθερης αγοράς. Δεν

²²Καράγιωργας, Σάκης (1985) Η πολιτική των σοσιαλιστικών κομμάτων της Ευρώπης για τη διαχείριση της οικονομικής κρίσης, 1985. Στο Καράγιωργας Σάκης (1985) Μελέτες-Άρθρα-Ομιλίες, τόμος III. Αθήνα. Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα.

²³Για παράδειγμα το ΑΕΠ της Ρωσίας τα χρόνια της εισαγωγής της οικονομίας της αγοράς υπέστη μείωση μεγαλύτερη από την αντίστοιχη του Β' παγκόσμιου πόλεμου.

είναι παράξενο που το μεγάλο κεφάλαιο τους αγκάλιασε και τους παρέσχε την αμέριστη οικονομική υποστήριξη του.

Ο Hayek πίστευε επίσης, όπως ο Μαρξ και ο Keynes, στη δύναμη των ιδεών και μόνο σε αυτές. Για αυτόν, η κύρια δύναμη αλλαγής στην ιστορία υπήρξε πάντα «η ελεύθερη αποδοχή ή απόρριψη των ιδεών από την κυρίαρχη ομάδα κάθε εποχής»²⁴ και όχι η σύγκρουση οικονομικών συμφερόντων – ταξική πάλη. Αντίθετα υποστήριζε ότι «αυτό που στον σύγχρονο παρατηρητή φαίνεται σαν μάχη συγκρουόμενων συμφερόντων, είχε, κατά κανόνα κριθεί, πολύ καιρό πριν σε μια σύγκρουση ιδεών»²⁵.

Ο Hayek γνώριζε επίσης ότι η ιδεολογική επίθεση εναντίον των ιδεών του κομμουνισμού και του παρεμβατικού κράτους πρόνοιας και ανάπτυξης απαιτούσε, χρόνο, οργάνωση και πρόγραμμα δράσης προκειμένου να έχει κάποια πιθανότητα να επηρεάσει τις μεταπολεμικές θεωρητικές αντιπαραθέσεις στα πεδία της πολιτικής, της οικονομίας και πολύ περισσότερο στο πεδίο της ιδεολογίας που αποτελούσε την καρδιά του ζητήματος. Αντιλήφθηκε έτσι τη χρησιμότητα για μια διεθνή συσπείρωση των λίγων και χωρικά διασκορπισμένων υποστηρικτών του καπιταλισμού-της οικονομίας της ελεύθερης αγοράς- προκειμένου να έχουν ελπίδες να διαδώσουν τις ιδέες τους και να τις καταστήσουν, σε βάθος χρόνου και όταν οι συνθήκες το επιτρέψουν, ξανά κυρίαρχες.

Το 1947 με πρωτοβουλία του Hayek, και την οικονομική στήριξη εκείνων που τα συμφέροντα εξυπηρετούνταν από τις ιδέες αυτές, συγκεντρώθηκαν στο Mont Pelerin της Ελβετίας μια ομάδα διανοούμενοι, με στόχο τη δημιουργία μιας πνευματικής κίνησης με αποκλειστικό σκοπό να υποστηρίξει, στο επίπεδο των ιδεών, τις αξίες της οικονομίας της ελεύθερης αγοράς και του περιορισμού του κράτους στον παραδοσιακό του ρόλο του 'κράτους νυχτοφύλακα. Στη συνάντηση αυτή, έλαβαν μέρος 38 διανοούμενοι, πανεπιστημιακοί και οικονομολόγοι στην πλειοψηφία τους.

Ανάμεσα σε όσους συναντήθηκαν στο Mont Pelerin συγκαταλέγονται και οι κάτωθι. Lionel Robbins, John Jewkes and Michael Polanyi, από Μεγάλη Βρετανία, Ludwig von Mises, Karl Popper, Fritz Machlup και, Friedrich Hayek, από Αυστρία, Milton Friedman, Frank Knight, Henry Hazlitt and George Stigler, από τις ΗΠΑ, Wilhelm Röpke and Walter Eucken, από τη Γερμανία και Maurice Allais Jacques Rueff από τη Γαλλία.

Στην εισηγητική του ομιλία ο Hayek έθεσε με καθαρότητα τους στόχους της πνευματικής αυτής κίνησης. Ανάμεσα στις κυριότερες περιλαμβάνονται: η «δημιουργία και εκπαίδευση ενός στρατού μαχητών της ελευθερίας», η «αποκάθαρση της φιλελεύθερης θεωρίας από κάποιες προσθήκες οι οποίες είχαν προσκολληθεί σε αυτή στην πορεία του χρόνου», η «αλλαγή στο χαρακτήρα των ανθρώπων», και φυσικά η «αποδοχή των ιδεών του φιλελευθερισμού»²⁶. Επίσης να αλλάξουν «τις ιδέες και να κάνουν τα φιλοσοφικά θεμέλια της ελεύθερης κοινωνίας ένα ζωντανό πνευματικό θέμα»²⁷. Με μια λέξη, να διορθώσουν όσα πήγαιναν στραβά από την εποχή του New Deal όταν μια σειρά χώρες «λοξοδρόμησαν από το σωστό δρόμο»²⁸.

²⁴ Hayek, F. A. (1967: 147) *The historian and the future of Europe*, στο *Studies in Philosophy, Politics and Economics*. London, Routledge

²⁵ Hayek, F. A. (1967: 194) *The intellectuals and socialism*, στο *Studies in Philosophy, Politics and Economics*. London, Routledge

²⁶ Εναρκτήρια ομιλία στη Mont Pelerin Society. Αναδημοσιεύεται στο Hayek, F. A. (1967: 149) *Studies in Philosophy, Politics and Economics*. London, Routledge. Παράτιθεται στο; Turner, Rachel, S. (2005: 70) *Neo-Liberal Ideology*. Edinburgh, Edinburgh University Press

²⁷ *Ibid* παρατίθεται στο Turner (2008: 70).

²⁸ Friedman, M. and Friedman, R. (1998: 594) *Two Lucky People: Memoirs*. Chicago, Chicago University press.

Η συνάντηση αυτή οδήγησε στη συγκρότηση της Mont Pelerin Society, η οποία αποτέλεσε το πρότυπο για δημιουργία πολλών άλλων²⁹ και στη διατύπωση κειμένου θέσεων, το οποίο αναφερόταν στα αίτια της υποχώρησης των ιδεών του φιλελευθερισμού και έθετε τους στόχους για τη μελλοντική δραστηριότητα της ομάδας, που κατά πρώτο λόγο ήταν η ιδεολογική στήριξη και η πολύτροπη δικαιολόγηση του συστήματος της ελεύθερης αγοράς. Παραθέτω.

«Οι κεντρικές αξίες του πολιτισμού βρίσκονται σε κίνδυνο. Σε μια μεγάλη έκταση της επιφάνειας της γης οι θεμελιώδεις προϋποθέσεις της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και ελευθερίας έχουν ήδη εξαφανισθεί. Σε άλλες βρίσκονται κάτω από σταθερή απειλή από την ενίσχυση των τάσεων της κρατούσας πολιτικής. Η θέση του ατόμου και των εθελοντικών ομάδων προοδευτικά υπονομεύονται από την αυθαίρετη δύναμη. Ακόμα και το πολυτιμότερο απόκτημα του Δυτικού Ανθρώπου, η ελευθερία της σκέψης και έκφρασης, απειλείται από την εξάπλωση δογμάτων τα οποία, αν και διεκδικούν το προνόμιο της ανοχής όταν βρίσκονται σε θέση μειοψηφίας, επιδιώκουν αποκλειστικά να δημιουργήσουν μια θέση ισχύος όπου να μπορούν να καταπιέζουν και να εξαφανίζουν όλες τις απόψεις εκτός από τις δικές τους. Η ομάδα πιστεύει ότι οι εξελίξεις αυτές έχουν ενδυναμωθεί από την επικράτηση μιας ιστορικής τάσης, η οποία αρνείται κάθε απόλυτο ηθικό κριτήριο και από την ανάπτυξη θεωριών, οι οποίες αμφισβητούν την αξία του κράτους δικαίου. Επιπλέον [η κίνηση] έχει τη γνώμη ότι αυτές οι εξελίξεις ενισχύθηκαν και από την υποχώρηση της πίστης στην ιδιωτική ιδιοκτησία και την ανταγωνιστική αγορά και ότι χωρίς τη διαχυμένη δύναμη και πρωτοβουλία που συνδέονται με τους θεσμούς αυτούς είναι δύσκολο να φανταστεί κανείς μια κοινωνία στην οποία η ελευθερία μπορεί να διατηρηθεί με αποτελεσματικό τρόπο»³⁰.

Είναι προφανές ότι εδώ έχουμε να κάνουμε με ένα ιδεολογικό κατά βάση κίνημα. Όσοι συγκεντρώθηκαν στο Mont Pelerin ήταν οπαδοί του κλασικού φιλελευθερισμού και φανατικοί εχθροί του κομμουνισμού και του κεϋνσιανισμού. Διακατέχονταν από την αγωνία ότι η οικονομία της ελεύθερης αγοράς και ο ιερός θεσμός της ατομικής ιδιοκτησίας, «οι κεντρικές αξίες του πολιτισμού»³¹, και για αυτούς το θεμέλιο της ατομικής ελευθερίας και αξιοπρέπειας, απειλούνταν από δυο επικίνδυνους αντίπαλους: τον ορατό κίνδυνο του κομμουνισμού που εξαπλωνόταν με ορμή και τον κεκαλυμμένο και για αυτό περισσότερο επίφοβο, κίνδυνο της παρεμβατικής οικονομικής πολιτικής και της κεϋνσιανής οικονομικής θεωρίας. Οι ιδέες του κομμουνισμού και του παρεμβατισμού βλάπτουν εξίσου την «πίστη στην ιδιωτική ιδιοκτησία και την ανταγωνιστική αγορά»³² γράφουν στη διακήρυξή τους.

Αυτό για το οποίο κανείς δεν μπορεί να κατακρίνει αυτή την κίνηση είναι η καθαρότητα των ιδεών τους. Ήταν κρυστάλλινες. Ωστόσο, οι αρχές και οι αξίες τις οποίες υποστήριζαν ήταν εκείνες που εξυπηρετούσαν, όχι το σύνολο όπως ισχυρίζονταν, αλλά ένα μέρος της κοινωνίας, τους ιδιοκτήτες των μέσων παραγωγής, δηλαδή τους κατόχους του κεφαλαίου. Η οικονομία της αγοράς δεν εξασφάλιζε την ελευθερία των εργαζομένων. Το μόνο που εξασφαλίζει είναι την ελευθερία των κατόχων των μέσων παραγωγής να εκμεταλλεύονται αυτούς που δεν κατείχαν τέτοια μέσα. Την εκμεταλλευτική – ταξική φύση της οικονομίας της αγοράς την είχε αποκαλύψει με πειστικό τρόπο ο Μαρξ στην καταλυτική κριτική που άσκησε στο έργο των Adam Smith και David Ricardo, τους θεμελιωτές της κλασικής πολιτικής οικονομίας. Ο εκμεταλλευτικός χαρακτήρας του συστήματος της αγοράς είχε μετριασθεί σε μεγάλο βαθμό από τις ρυθμίσεις που εισήχθησαν μετά την κρίση του 1929. Ήταν ακριβώς, η έμπρακτη απόδειξη ότι μια άλλη ρύθμιση που εξασφάλισε ταυτόχρονα, ελευθερία, ανάπτυξη, κοινωνικά δίκαιη ή αποδεκτή διανομή και πολιτική δημοκρατία ήταν

²⁹ The Heritage Foundation, The Cato Institute, The American Enterprise Institute, The Institute of Economic Affairs, The Center for Policy Studies, Adam Smith Institute κλπ.

³⁰ The Mont Pelerin Society's statement of aims. Παρατίθεται στο: Harvey, David (2005: 20)

³¹ Ibidσελ: 20

³² Ibidσελ: 20

δυνατή, που ανησυχούσε τους συγκεντρωθέντες στο Mont Pelerin, όπως επίσης και τους κατόχους της ιδιοκτησίας.

Η ομάδα αυτή αποδείχτηκε ιδιαίτερα αποτελεσματική. Πέρα από τα άλλα ερευνούσαν, έγραφαν, δημοσίευαν και κυρίως δίδασκαν. Δεν δίδασκαν απλά. Έκαναν κήρυγμα. Εκπαιδεύαμε «στρατιώτες σε έναν πόλεμο εναντίον των υπόλοιπων συναδέλφων μας» θα πει αργότερα ένας μαθητής του Friedman και του Hayek, τιμημένος και αυτός με Νόμπελ όπως και οι δάσκαλοί του, ο Gary Becker³³. Κατά δε τον Frank H. Knight, οι καθηγητές είχαν χρέος «να ενσταλάζουν στους φοιτητές τους την πεποίθηση ότι η οικονομική θεωρία [χωρίς αμφιβολία αυτή που δίδασκε ο Knight] είναι ένα ιερό στοιχείο του σύμπαντος και όχι μια αμφισβητήσιμη υπόθεση»³⁴.

3.2 Chicago, Χιλή, Αργεντινή και άλλα νεοφιλελεύθερα θαύματα

Ο τόπος, όπου το κατά Frank Knight ιερό στοιχείο της οικονομικής θεωρίας καλλιεργήθηκε με βαθιά πίστη και αφοσίωση και μεταλαμπαδεύτηκε σε χιλιάδες φοιτητές, σε όλο τον κόσμο και ειδικότερα στις χώρες της Λατινικής Αμερικής με πρώτη τη Χιλή, είναι η Οικονομική Σχολή του Πανεπιστημίου του Σικάγου. Τη δεκαετία του 1950, η αμερικάνικη Κυβέρνηση αποφάσισε τη χορήγηση μεγάλου αριθμού υποτροφιών σε φοιτητές από τις χώρες της Λατινικής Αμερικής, κατά κύριο λόγο της Χιλής, που ήθελαν να σπουδάσουν οικονομικά στο Πανεπιστήμιο του Σικάγου. Ήταν «ένα εντυπωσιακό παράδειγμα οργανωμένης μεταφοράς ιδεολογίας από τις Ηνωμένες Πολιτείες σε μια χώρα που βρισκόταν στη σφαίρα επιρροής της. Η εκπαίδευση αυτών των Χιλιανών ήταν αποτέλεσμα ενός επιστημονικού σχεδίου, το οποίο καταστρώθηκε τη δεκαετία του 1950 για να επηρεάσει την ανάπτυξη της Χιλιανής οικονομικής σκέψης»³⁵. Διανοητικό μπερδισμό θα το αποκαλέσει η Naomi Klein³⁶.

Όσοι εμβαπτίζονταν στα νάματα της οικονομικής επιστήμης της Οικονομικής Σχολής του Σικάγου, τη χυμένη σε καλούπια μαθηματικής κομπόζης, αναλυτικής δύναμης και (δήθεν) επιστημονικής ουδετερότητας, δεν γίνονταν ερευνητές της οικονομικής αλήθειας αλλά ιεραπόστολοι της ορθής οικονομικής οργάνωσης, που δεν ήταν άλλη από την οικονομία της αγοράς, το υψηλότερο και ανυπέβλητο δημιούργημα του ανθρωπίνου πολιτισμού.

Αυτό που πάνω από όλα τα άλλα μάθαιναν οι φοιτητές που άκουγαν τον Milton Friedman ήταν ότι η οικονομική επιστήμη «είναι μια επιστήμη αυστηρή και αντικειμενική όσο και η φυσική, η χημεία, η ιατρική και βασίζεται στην αμερόληπτη εξέταση των δεδομένων»³⁷. Χωρίς αμφιβολία, ο Friedman γνώριζε τον τρόπο να γίνεται πιστευτός. Σε μια εποχή όπου η αυθεντία της επιστήμης είχε επισκιάσει όλες τις μεταφυσικές, παραδοσιακές και θρησκευτικές διαδικασίες και πρακτικές πειθούς (τουλάχιστον για αυτούς που ήταν ικανοί για ορθολογική σκέψη), κανένα μη αυστηρά επιστημονικό επιχείρημα δεν θα μπορούσε να εμφυσήσει την πίστη και τον ενθουσιασμό για δράση που απαιτούσε ένα στη ουσία ιδεολογικό κίνημα, το οποίο αν και περιθωριακό εκείνα τα χρόνια, έμελλε να αλλάξει τον κόσμο. Σύμφωνα με την Klein, «Το όραμα του Φρίντμαν, αν και πάντα συγκαλυμμένο με τη γλώσσα των μαθηματικών και της επιστήμης, ταυτιζόταν απόλυτα με τα συμφέροντα του μεγάλων πολυεθνικών, που από τη φύση τους διψούν για τεράστιες αγορές χωρίς ρυθμίσεις και κανονισμούς»³⁸.

³³ Αναφέρεται από την Naomi Klein (2010 :76) *Το Δόγμα του Σοκ*. Αθήνα, Εκδόσεις Λιβάνη. Σημειώνεται ότι το Νόμπελ δόθηκε επίσης και στους Hayek και Friedman.

³⁴ Knight, H. Frank (1933: 455) *The Newer Economics and the Control of Economic Activity*. *Journal of Political Economy*, Volume 40 (4).

³⁵ Valdes, Huan Gabriel (1995: 159) *Pinochet Economics: The Chicago School in Chile*. Cambridge, Cambridge University Press.

³⁶ Klein, Naomi (2010: 93)

³⁷ Friedman, Milton (1976) *Inflation and Unemployment*. Ομιλία κατά την αποδοχή του Νόμπελ 13/12/1976. www.nobelprize.org.

³⁸ Klein, Naomi (2010: 86) *Το Δόγμα του Σοκ*. Αθήνα, Εκδόσεις Λιβάνη

Τα παιδιά του Σικάγο³⁹ όπως έγιναν γνωστοί οι απόφοιτοι της Οικονομικής Σχολής του Σικάγου –στη Χιλή αρχικά- πίστευαν ότι ήταν κάτοχοι μιας αντικειμενικής – κοινωνικά ουδέτερης- επιστημονικής αλήθειας και ότι είναι τεχνοκράτες της οικονομίας όπως οι φυσικοί, οι χημικοί και οι γιατροί. Πράγματι ήταν επιστήμονες (βέβαια σήμερα κυριαρχούν) με κάποιο τρόπο. Είχαν απόλυτη εμπιστοσύνη στα συμπεράσματα των αναλύσεων τους, τα οποία κατά σύμπτωση, επιβεβαίωναν πάντα την ανωτερότητα του συστήματος της ελεύθερης αγοράς. Δεν αμφισβητούσαν την ορθότητα της θεωρίας τους, ούτε άκουγαν τις αντιρρήσεις που εγείρονταν από άλλους οικονομολόγους και άλλες σχολές σκέψης.

Η ιστορία της ανθρωπότητας πλημυρίζει από φρικαλεότητες που διαπράχθηκαν στο όνομα της πίστης ή με την επίκλησή της. Τα παιδιά του Σικάγου δεν ήταν απλά πιστοί, ήταν δογματικοί οπαδοί της ιδεολογίας της ελεύθερης αγοράς. Και δεν είχαν κανένα δισταγμό να χρησιμοποιήσουν κάθε μέσο προκειμένου να εφαρμόσουν τις πολιτικές τους. Πολιτικές που εξασφάλιζαν στο κεφάλαιο απόλυτη ελευθερία και στην εργασία απόλυτη υποταγή. Ό,τι δηλαδή συμβαίνει σήμερα σε όλο τον κόσμο. Ο Chossudovsky, αυτόπτης μάρτυς του πραξικοπήματος και του θανάτου του Allende, δημοκρατικά εκλεγμένου προέδρου, θα γράψει το1996: «η εμπειρία της Χιλής και της Αργεντινής υπό τα παιδιά του Σικάγου ήταν μια γενική πρόβα για τα πράγματα που θα έρχονταν. Στον κατάλληλο χρόνο οι οικονομικές σφαίρες του συστήματος της ελεύθερης αγοράς θα χτυπούσαν όλες τις χώρες τη μια μετά την άλλη»⁴⁰.

Η ιστορική αλήθεια είναι ότι οι ιδέες των παιδιών του Σικάγου ηττήθηκαν στο πεδίο της θεωρητικής αντιπαράθεσης. Για να εφαρμοστούν χρειάστηκαν τα αιματηρά πραξικοπήματα του στρατού, πίσω από τον οποίο κρύβονταν τα ντόπια και διεθνή οικονομικά συμφέροντα. Τις δεκαετίες του 1950 και 1960 στις χώρες της Λατινικής Αμερικής και ιδιαίτερα στη Χιλή, Αργεντινή, Γουατεμάλα, Βραζιλία, κέρδιζαν έδαφος οι ιδέες της σχολής της οικονομικής ανάπτυξης. Σε γενικές γραμμές η σχολή αυτή προωθούσε την ιδέα του προγραμματισμού και της άμεσης κρατική παρέμβασης στη διαδικασία της ανάπτυξης, με στόχο όχι μόνο τη δημιουργία οικονομικής και κοινωνικής υποδομής, την προώθηση της εκβιομηχάνισης με πολιτικές υποκατάστασης εισαγωγών και προστασίας της εγχώριας οικονομίας αλλά, κυρίως τη ρύθμιση της λειτουργίας των ξένων πολυεθνικών με στόχο να προσφέρουν θετικά στην ανάπτυξη των χωρών στις οποίες ήταν εγκατεστημένες. Η αναπτυξιακή πολιτική είχε θετικά αποτελέσματα, γεγονός που έδειχνε ότι ένας άλλος δρόμος, δημοκρατικός, πέρα από την ελεύθερη αγορά και τον κεντρικό προγραμματισμό, ήταν δυνατός. Για όσους είχαν ασπασθεί τα οικονομικά δόγματα της Σχολής του Σικάγου, η προοπτική ανάπτυξης με δημοκρατία και κοινωνική δικαιοσύνη αποτελούσε μεγαλύτερο κίνδυνο για την πίστη τους από ό,τι ο κομμουνισμός.

Στη συνέχεια θα επικεντρώσουμε στην περίπτωση της Χιλής, περίπτωση που αποκαλύπτει με τον πιο καθαρό τρόπο το ιδεολογικό στοιχείο του νεοφιλελευθερισμού και την αδυναμία του να επικρατήσει σε χώρες, όπου η πολιτική δημοκρατία λειτουργεί. Στη Χιλή τα παιδιά του Σικάγου δεν έδρασαν μόνα τους. Συνεργάστηκαν στενά με διάφορες αμερικάνικες υπηρεσίες (CIA, USAID). Με μεγάλες πολυεθνικές (ITT), καθώς επίσης και με την εγχώρια οικονομική ελίτ. Όμως παρά την συντονισμένη δράση, ο βασικός σκοπός της εκπαίδευσης μιας γενιάς οικονομολόγων, « που θα γινόταν οι πνευματικοί ηγέτες στις οικονομικές υποθέσεις της Χιλής»⁴¹, απέτυχαν θεαματικά.

³⁹ Από τις αρχές της δεκαετίας του 1950, η κυβέρνηση των ΗΠΑ εγκαινίασε ένα πρόγραμμα χορήγησης υποτροφιών σε Χιλιανούς και άλλους φοιτητές για να σπουδάσουν οικονομικά στο πανεπιστήμιο του Σικάγο με στόχο την εκπαίδευση μιας ομάδας οικονομολόγων ικανών να αναμετρηθούν νικηφόρα με την κρατούσα στις χώρες αυτές θεωρία της οικονομικής ανάπτυξης και να καταστούν κυρίαρχοι στη μάχη των οικονομικών ιδεών. Βλέπε Naomi Klein (2010 κεφ...)

⁴⁰ Chossudovsky, Michel (1996/2003) *The Globalization of Poverty and the New World Order*.

⁴¹ Τρίτη Έκθεση για το Καθολικό Πανεπιστήμιο της Χιλής και τη Διεύθυνση Διεθνούς Συνεργασίας, Πανεπιστήμιο Σικάγο. Παρατίθεται από την Naomi Klein (2010: 93) *Το Δόγμα του Σοκ*.

Οι προσπάθειες απέτυχαν επειδή η ιδέα της δημοκρατίας σε συνδυασμό με τη θεωρία της οικονομικής ανάπτυξης και τις συναφείς πολιτικές ανάπτυξης δεν ήταν απλά καλά εδραιωμένες στις συνειδήσεις του κόσμου αλλά έφερναν και χειροπιαστά αναπτυξιακά αποτελέσματα. Από την άποψη αυτή η Χιλή αποδείχθηκε μια παταγώδης αποτυχία. Τα παιδιά του Σικάγου και οι μέντορές τους Friedman, Hayek, Harberger κλπ. πίσω στο Σικάγο δεν έχασαν μόνο τον πόλεμο των ιδεών, αλλά και το σημαντικότερο, έχασαν τις εκλογές.

Το 1970, ο Σαβατόρ Αλιέντε κέρδισε τις εκλογές με πρόγραμμα εκτεταμένων ιδιωτικοποιήσεων, εντελώς αντίθετο από τις διδαχές της οικονομικής σχολής του Σικάγο και φυσικά, πράγμα απείρως σημαντικότερο, αντίθετο από τα συμφέροντα των ξένων πολυεθνικών και της εγχώριας πλουτοκρατίας. Για την Οικονομική Σχολή του πανεπιστημίου του Σικάγου, το γεγονός αυτό ήταν μια τραγωδία. Τους έδωσε, ωστόσο, ένα καλό μάθημα. Τους έμαθε ότι για να επιβάλλουν τις ιδέες τους χρειάζονταν όχι μόνο οι ιδεολογικές σφαίρες, αλλά και οι πραγματικές. Στις 7 Σεπτεμβρίου 1970, ο Arnold Harberger, καθηγητής του Πανεπιστημίου του Σικάγου και επικεφαλής του προγράμματος της Χιλής, γράφει από το Σαντιάγο στους συναδέλφους του, μεταφέροντας εμπιστευτικά την πληροφορία, ότι «στους κόλπους της Δεξιάς συζητείται η ιδέα της κατάληψης της εξουσίας από το στρατό»⁴².

Το πραξικόπημα ήρθε στις 11 Σεπτεμβρίου 1973. Ο δημοκρατικά εκλεγμένος πρόεδρος νεκρός. Τα στάδια γεμάτα κρατούμενους. Βασανιστήρια. Δολοφονίες πολιτών. Η δημοκρατική κοινή γνώμη σε όλο τον κόσμο αναριγεί. Όμως κάποιιοι πανηγυρίζουν. Είναι τα Παιδιά του Σικάγου και οι μέντορές τους πίσω στο Πανεπιστήμιο του Σικάγο. Επιτέλους είχαν τη λευκή σελίδα που αναζητούσαν για να κάνουν τα πειράματά τους. Το ομολογεί με καμάρι ο Arnold Harberger πολλά χρόνια αργότερα. Θα γράψει το 1998. «Οι τεχνοκράτες της οικονομίας δεν έχουν ποτέ την πολυτέλεια μιας λευκής σελίδας πάνω στην οποία θα μπορούσαν να στήσουν, σε όλο του το μεγαλείο, το πλαίσιο της προτιμητέας οικονομικής πολιτικής»⁴³.

Το οικονομικό πρόγραμμα της δικτατορίας βγήκε μέσα από τη βίβλο του νεοφιλελευθερισμού, το μανιφέστο της ελεύθερης αγοράς, το Capitalism and Freedom του πατριάρχη της Οικονομικής Σχολής του Σικάγου Milton Friedman.⁴⁴ Και όπως θα πει ο Robert Harvey, «το πραξικόπημα στη Χιλή ήταν η πρώτη νίκη στην εκστρατεία της Σχολής του Σικάγου για να ακυρωθούν οι κατακτήσεις που είχαν πραγματοποιηθεί χάρις στην οικονομική της ανάπτυξης και του κεϋνσιανισμού»⁴⁵.

Η περίπτωση των πραξικοπημάτων στη Χιλή και σε μια σειρά άλλες χώρες, αποκαλύπτουν μια βασική αντινομία της οικονομικής θεωρίας του νεοφιλελευθερισμού. Το ορατό χέρι της πολιτικής-κρατικής βίας είναι αναγκαίο προκειμένου να εγκατασταθεί το αόρατο χέρι της οικονομίας της ελεύθερης αγοράς. Δηλαδή η πολιτική καταπίεση είναι αναγκαία προϋπόθεση για να συσταθεί η ελευθερία της αγοράς. Το παράδοξο αυτό το ξεπερνά η νεοφιλελεύθερη θεωρία με ένα ρητορικό επιχείρημα. Η ελεύθερη αγορά αποτελεί συστατικό της ελευθερίας και για αυτό κάθε πολιτική βία για τη δημιουργία της, αν και όχι επιθυμητή, κρίνεται δικαιολογημένη. Αντίθετα η παρέμβαση του κράτους στη λειτουργία της αγοράς είναι καταστροφική. Να πως το θέτουν οι Friedman και Friedman. «Όπως πάντα, στην πολιτική υπάρχει ένα αόρατο χέρι, το οποίο λειτουργεί προς την ακριβώς αντίθετη κατεύθυνση από ότι εκείνο του Adam Smith. Τα άτομα που μόνο στόχο έχουν να προάγουν το γενικό συμφέρον οδηγούνται από το αόρατο πολιτικό χέρι να προάγουν ένα ειδικό συμφέρον, το οποίο δεν είχαν καμιά πρόθεση να προαγάγουν»⁴⁶.

⁴²Επιστολή Last Dope from Chile, με υπογραφή Α. Η. παρατίθεται από την Naomi Klein (2010: 94-95)

⁴³Harberger, Arnold (1998: 2) Letter to a Younger Generation, *Journal of Applied Economics*, Volume 1(1).

⁴⁴Friedman, Milton (1962) *Capitalism and Freedom*. Chicago, University of Chicago Press.

⁴⁵Harvey, Robert (1980) Chile's Counter Revolution: The Fight Goes on. *The Economist* 2/2/1980. Αναφέρεται από την Naomi Klein (2010: 110).

⁴⁶Friedman, Milton and Friedman, Rose (1980: 340) *Free to Choose*. Penguin Books.

Όσο για τα εγκλήματα που διαπράχθηκαν στη Χιλή θα δηλώσει με απροκάλυπτα αδιάφορο τρόπο το 2000 ο Friedman. «Η πραγματική σημασία του εγχειρήματος στη Χιλή έγκειται στο ότι οι ελεύθερες αγορές εξασφάλισαν με τον τρόπο τους μια ελεύθερη κοινωνία»⁴⁷. Αναλγησία, κυνισμός, δογματισμός; Όλα μαζί! Τα εγκλήματα ήταν ανεπιθύμητο αλλά αναγκαίο κόστος. Φυσικά μέτρο του κόστους και του οφέλους ο ίδιος ο Friedman. Οι Hayek και Friedman όχι μόνο δεν θα καταδικάσουν τις φρικαλεότητες των δικτατόρων της Χιλής και της Αργεντινής αλλά θα τις ευλογήσουν με την παρουσία τους. Θα μιλήσουν μάλιστα για ένα πόλεμο που κέρδισαν οι δυνάμεις της ελευθερίας και τις αξιοπρέπειας και για ένα Χιλιανό οικονομικό θαύμα. Στην πραγματικότητα ο πόλεμος ήταν ανάμεσα στους πλούσιους και τους φτωχούς. Το πραξικόπημα έδωσε τη νίκη στους πλούσιους.

Βέβαια, για το ντόπιο κεφάλαιο και τις πολυεθνικές υπήρξε πράγματι θαύμα. Μια μικρή ομάδα από απλά εύπορη έγινε ζάμπλουτη μέσα σε λίγα χρόνια και μια σημαδιακή νίκη για το παγκόσμιο κεφάλαιο, που προοιωνίζε τα μελλούμενα. Όπως χαρακτηριστικά γράφει η Naomi Klein. Αυτό που κανείς δεν υποψιαζόταν εκείνα τα χρόνια «ήταν ότι κάτω από την επιρροή της Σχολής του Σικάγου, η Χιλή προσέφερε μια φευγαλέα ματιά στο μέλλον της παγκόσμιας οικονομίας, ένα σχήμα που θα επαναλαμβανόταν ξανά και ξανά από τη Ρωσία και τη Νότια Αφρική μέχρι την Αργεντινή: μια φούσκα φρενήρους κερδοσκοπίας και λογιστικών μεθόδων αμφιβόλου νομιμότητας, που θα τροφοδοτούσαν τα υπερκέρδη και έναν αχαλίνωτο καταναλωτισμό, ενώ τα εργοστάσια και οι υποδομές θα μετατρέπονταν σε σαθρά φαντάσματα του αναπτυξιακού παρελθόντος. Ο μισός σχεδόν πληθυσμός θα αποκλειόταν από την οικονομία. Θα κυριαρχούσαν ανεξέλεγκτη διαφθορά και ευνοιοκρατία. Οι εθνικές μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις θα αποδεκατίζονταν. Τεράστιος πλούτος θα μεταβιβαζόταν από το δημόσιο σε ιδιώτες, ενώ τα ιδιωτικά χρέη θα επιβάρυναν στη συνέχεια το δημόσιο. Στη Χιλή αν ήσουν έξω από τη φυσαλίδα του πλούτου, το οικονομικό θαύμα έμοιαζε πολύ με την Μεγάλη Ύφεση. Όμως τα κέρδη εισέρρεαν τόσο ανεμπόδιστα και γρήγορα μέσα στο αεροστεγές περίβλημα της φυσαλίδας ώστε ο εύκολος πλουτισμός.. έγινε από τότε η κοκαΐνη των χρηματοπιστωτικών αγορών. Για αυτό το λόγο ο χρηματοοικονομικός κόσμος δεν αντέδρασε στις προφανείς αντιφάσεις του Προγράμματος της Χιλής επανεκτιμώντας τα βασικά αξιώματα του Laissez-faire. Αντίθετα, αντέδρασε με τη λογική ενός ναρκομανούς. Που θα βρεθεί η επόμενη δόση»⁴⁸.

Νεοφιλελεύθερη ελευθερία: Ιδιοκτησία, και αγορά

Για το νεοφιλελευθερισμό, και ειδικότερα για την νεοφιλελεύθερη οικονομική θεωρία, η διάσταση της ατομικής ιδιοκτησίας δεν ενέχει θέση υπόθεσης προς απόδειξη. Αποτελεί την υπέρτατη αξία και τη θεμελιακή προϋπόθεση της ελεύθερης αγοράς στο πλαίσιο της οποίας και μόνο πραγματώνεται το ιδανικό της ατομικής αυτονομίας, αξιοπρέπειας και ελευθερίας, καθώς επίσης, και τον αποτελεσματικότερο μηχανισμό άμυνας απέναντι στην καταπίεση και τον αυταρχισμό. Κατά συνέπεια έχει ιδιαίτερη σημασία ο τρόπος με τον οποίο η συγκεκριμένη θεωρία πραγματεύεται τη σχέση: ιδιοκτησία- αγορά – ελευθερία. Δημιουργία, ενίσχυση, διεύρυνση της αγοράς σημαίνει ενίσχυση και διεύρυνση της ελευθερίας. Αντίθετα κανόνες, όρια, ρύθμιση της αγοράς ταυτίζονται με ανελευθερία, ακόμα και δουλεία.

Σύμφωνα με τον Misses «αν το πρόγραμμα του φιλελευθερισμού»⁴⁹ συμπυκνωθεί σε μια λέξη αυτή θα ήταν ιδιοκτησία, πράγμα που σημαίνει ιδιοκτησία στα μέσα παραγωγής. Όλες

⁴⁷Friedman, Milton, συνέντευξη 1/10/2000

⁴⁸Klein Naomi (2010: 122)

⁴⁹Σημειώνεται ότι οι θεωρητικοί που εδώ αποκαλούμε νεοφιλελεύθερους δεν χρησιμοποιούν αυτόν τον όρο για να αυτοπροσδιοριστούν.

οι άλλες αξιώσεις του φιλελευθερισμού προκύπτουν από αυτή τη θεμελιακή αξίωση»⁵⁰. Ανεξάρτητα από επιμέρους διαφορές, οι νεοφιλελεύθεροι υποστηρίζουν ότι η ελευθερία και ο ατομισμός είναι δυνατά μόνο σε ένα σύστημα πολιτικής και οικονομικής συγκρότησης που θεσπίζει και προστατεύει την ατομική ιδιοκτησία στα μέσα παραγωγής και την ελεύθερη συναλλαγή στην αγορά.

Η ιδιοκτησία εκλαμβάνεται ποικιλοτρόπως: α) ως φυσικό δικαίωμα στο οποίο μορφοποιείται η ενδογενής-φυσική τάση ή προδιάθεση του ανθρώπου για κατοχή, β) ως ένα ισχυρό οικονομικό κίνητρο που ενισχύει την ατομιστική δράση και συμπεριφορά, την ανάληψη πρωτοβουλιών και κινδύνων, δηλαδή την επιχειρηματικότητα και γ) ως μέσο που προσφέρει ασφάλεια και ανταμοιβές στους ικανούς, εργατικούς και σώφρονες και ανασφάλεια και τιμωρίες στους ανίκανους, σκηνηρούς και αμελείς.

Οι νεοφιλελεύθεροι υποστηρίζουν επίσης ότι το δικαίωμα της ατομικής ιδιοκτησίας στα μέσα παραγωγής πρέπει να περιορίζεται μόνο στα άτομα και στις εθελοντικές ενώσεις προσώπων όπως είναι οι εταιρίες, οι οποίες ως νομικά πρόσωπα ταυτίζονται με κάποια έννοια με το άτομο⁵¹. Αντίθετα η συλλογική (κοινοτική, κρατική, δημόσια) ιδιοκτησία απορρίπτεται. «Δεν είναι δυνατός ο συμβιβασμός με το να τεθεί ένα μέρος των μέσων παραγωγής στην κατοχή της κοινωνίας και να αφηθεί το υπόλοιπο στους ιδιώτες» ισχυρίζεται ο Mises⁵². Διευκρινίζεται ότι η αντίθεση προς τις συλλογικές μορφές ιδιοκτησίας δεν είναι γενική. Περιορίζεται μόνο στη δημόσια ιδιοκτησία και όχι στην ιδιοκτησία των εταιριών. Η αποδοχή της μιας μορφής συλλογικής ιδιοκτησίας και η απόρριψη της άλλης δικαιολογείται από τους νεοφιλελεύθερους με την επίκληση διατάσεων αποτελεσματικότητας. Κατ' αυτούς η ιεραρχική διαχείρισή της εταιρικής ιδιοκτησίας είναι αποτελεσματική, ενώ αντίθετα η δημοκρατική διαχείριση της κοινοτικής-δημόσιας ιδιοκτησίας αποδεικνύεται, λένε, αναποτελεσματική.

Το πιο ενδιαφέρον στοιχείο της υπεράσπισης της ατομικής ιδιοκτησίας από τους νεοφιλελεύθερους οικονομολόγους συνίσταται στην απολυτότητά της και στην απουσία κάθε ίχνους αμφιβολίας ή κριτικής. Η επιχειρηματολογία τους φαίνεται να διαμορφώνεται με αναφορά σε μια οικονομική οργάνωση, στην οποία όλοι οι συμμετέχοντες είναι κάτοχοι ιδιοκτησίας στα μέσα παραγωγής. Όταν δε αναγκάζονται από τα πράγματα να αντιμετωπίσουν, για παράδειγμα την απουσία ιδιοκτησίας ή και τη μεγάλη συγκέντρωση της ιδιοκτησίας είτε σιωπούν εκκωφαντικά στην περίπτωση της πρώτης, είτε προσκομίζουν επιχειρήματα συμβατά με το γεγονός της συγκέντρωσης. Ισχυρίζονται, για παράδειγμα, ότι τα μονοπώλια, γενικά οι μεγάλες επιχειρήσεις, αποτελούν αδιάψευστη απόδειξη της ανώτερης παραγωγικότητάς τους, γεγονός που υπηρετεί το κοινωνικό σύνολο, την ανάπτυξη, την πρόοδο. Παράλληλα υποστηρίζουν ότι στην αγορά δημιουργούνται μηχανισμοί ελέγχου της αποδοτικότητας των μεγάλων εταιριών όπως οι αγορές προϊόντων, οι αγορές εταιρικής ιδιοκτησίας (μετοχών), οι αγορές διευθυντικών στελεχών,⁵³ οι οποίες αγορές εγγυώνται την αποτελεσματική τους λειτουργία.

Για τους νεοφιλελεύθερους τα φαινόμενα της συγκέντρωσης εκλαμβάνονται ως καταστάσεις που επιβεβαιώνουν την ανταγωνιστική δυναμική της ελεύθερης αγοράς. Τα μονοπώλια και η συγκέντρωση της οικονομικής δραστηριότητας αποτελούν επιβραβεύσεις για καινοτομικές και άλλες συμβολές τις οποίες απονέμει οι αγορές. Οφείλονται δηλαδή σε οικονομικούς λόγους που συντελούν στη ανάδυση και βιωσιμότητά τους. Σύμφωνα με τον

⁵⁰ Misses, von Ludwig (1985: 1) *Liberalism: In the Classical Tradition*. New York, Foundation of Education. Παρατίθεται στο: Turner, S. Rachel (2008: 5) *Neo-Liberal Ideology: History Concepts and Reality*. Edinburgh, Edinburgh University Press.

⁵¹ Πάκος Θεοφάνης (Αδημοσίευτο) Οικονομική Ιστορία και Θεωρία της Επιχείρησης. Εισήγηση στο Συνέδριο «Οικονομική Ιστορία και Οικονομική Θεωρία». Πανεπιστήμιο Πειραιώς.

⁵² Misses von Ludwig (1981:245) *Socialism: An Economic and Sociological Analysis*, Indianapolis, Liberty Fund.

⁵³ Για τα σχετικά θέματα βλέπε; Πάκος Θ. (αδημοσίευτο) Μαθήματα θεωρίας της Επιχείρησης.

Friedman, «οι αντιμονοπωλιακοί νόμοι αντί να ενισχύσουν τον ανταγωνισμό συνετέλεσαν στο ακριβώς αντίθετο»⁵⁴. Υποστηρίζει δε ότι η συμβολή της επιχείρησης πρέπει να κρίνεται από το αν μεγιστοποιεί το κέρδος της και όχι από το μέγεθός της. Στην έκταση που τα μονοπώλια μεγιστοποιούν τα κέρδη κανένα πρόβλημα. Η αγορά λειτουργεί αποτελεσματικά.

Κατά ένα παράδοξο όμως τρόπο, για κάποιον με τα χαρακτηριστικά του ουδέτερου παρατηρητή του Adam Smith, οι νεοφιλελεύθεροι οικονομολόγοι υποστηρίζουν το ακριβώς αντίθετο για τις ενώσεις των εργαζομένων. Για παράδειγμα ο Hayek, αν και διακατέχεται από αντιμονοπωλιακή διάθεση, θεωρεί ότι τα ιδιωτικά μονοπώλια είναι λιγότερο επικίνδυνα από όσο τα μονοπώλια της εργασίας. Το ίδιο παράξενο είναι και το γεγονός ότι ο νεοφιλελευθερισμός όχι μόνο αδιαφορεί ή υποτιμά συστηματικά τα ζητήματα της άνισης κατανομής της ιδιοκτησίας αλλά δεν προσεγγίζει καθόλου τα θέματα και τα προβλήματα τα απορρέοντα από την απουσία ιδιοκτησίας.

Αυτό που, επίσης, αποφεύγουν συστηματικά οι νεοφιλελεύθεροι οικονομολόγοι είναι να εξετάσουν το ενδεχόμενο, η ιδιοκτησία να λειτουργεί ως μηχανισμός, μέσο ή συνθήκη καταπίεσης, δηλαδή άρνηση της ελευθερίας. Η υποτίμηση αυτού του ενδεχόμενου, και συχνά η πλήρης αποσιώπησή του δεδομένου ότι η συντριπτική πλειοψηφία των ανθρώπων στερείται ιδιοκτησίας αποτελεί οδυνηρή πραγματικότητα, αποκαλύπτει μεροληπτικότητα, ενδεικτική του ιδεολογικού προσανατολισμού της σχετικής θεωρίας. Χωρίς αμφιβολία, η κατοχή ιδιοκτησίας αποτελεί μέσο που εξασφαλίζει αυτονομία, ανεξαρτησία, ασφάλεια, ελευθερία. Όπως δεν είναι δύσκολο να συμπεράνει κανείς ότι η απουσία ιδιοκτησίας σημαίνει τα αντίθετα. Ετερονομία, εξάρτηση, ανασφάλεια, δουλεία.

Η συμβολή της κριτικής της πολιτικής οικονομίας από τον Μαρξ συνίσταται ακριβώς σε αυτό. Στην αποκάλυψη, δηλαδή, ότι στην καπιταλιστική οικονομία η ιδιοκτησία, η οποία, όπως δείχνει η εμπειρία, τείνει να συγκεντρώνεται σε μια ολοένα και μικρότερη μερίδα του πληθυσμού,⁵⁵ λειτουργεί ως μέσο εκμετάλλευσης της μεγάλης μάζας των ανθρώπων, οι οποίοι μη έχοντας ιδιότητα μέσα παραγωγής βρίσκονται στη δυσάρεστη θέση να αναγκάζονται να πωλούν την εργατική τους δύναμη. Όμως όπως επισημαίνει ο Καντ κάθε, ενέργεια που υπαγορεύεται από την ανάγκη δεν συνιστά πράξη ελευθερίας⁵⁶. Αυτή την καντιανή ανάγκη παραμορφώνει η νεοφιλελεύθερη θεωρία και στη θέση της βάζει μια έννοια απεριόριστων αναγκών, μια μεταφυσική κατασκευή.

Μια ματιά και στον άλλο πυλώνα της ελευθερίας, την αγορά. Για τους νεοφιλελεύθερους, η αγορά αποτελεί το μόνο συμβατό με την ελευθερία θεσμό κοινωνικής συγκρότησης. Αγορά και ατομική ιδιοκτησία τα βάθρα της ατομικής ελευθερίας, η μόνη μορφή ελευθερίας για αυτή τη σχολή σκέψης. Η αγορά εξασφαλίζει δυνατότητες επιλογής και ελευθερία χωρίς επιλογή στερείται νοήματος. Το άτομο ως καταναλωτής και παραγωγός ταυτόχρονα, δηλαδή ως επιχειρηματίας των ταλέντων του και της ιδιοκτησίας του, είναι ελεύθερος μόνο στην ελεύθερη αγορά. Η τελευταία του παρέχει ελευθερία επιλογής. Στο σύστημα της ελεύθερης αγοράς ο καταναλωτής μπορεί να επιλέγει προϊόντα, επάγγελμα, τρόπο ζωής, συμπεριφορά, εργασία ή σχολή. Και ακόμα η αγορά λειτουργεί και ως αντικειμενικός, απρόσωπος και ουδέτερος μηχανισμός αξιολόγησης των ατομικών επιλογών μοιράζοντας ακριβοδίκαια ανταμοιβές και τιμωρίες.

Η ταύτιση της ατομικής ελευθερίας με την ελευθερία επιλογής στην αγορά, χωρίς να συνεκτιμώνται οι προϋποθέσεις για ελεύθερη επιλογή και ειδικά η απουσία της ιδιοκτησίας

⁵⁴ Friedman, Milton (1999:4) *The Business Community's Suicidal Impulse*, Cato Policy Report, V.21(2).

⁵⁵ Πλήθος εμπειρικών μελετών έχουν καταγράψει το γεγονός της αύξουσας συγκεντρώσεως στη διανομή του εισοδήματος και του πλούτου. Μάλιστα όπως έδειξε ο Thomas Piketty ο πλούτος δεν συγκεντρώνεται απλά, αλλά και το κυριότερο κληροδοτείται. Piketty, Thomas (2014) *Capital in the Twenty Century*. London. The Belknap Press of Harvard University Press.

⁵⁶ Για την έννοια της ελευθερίας στη φιλοσοφία του Καντ βλέπε Sandel, J. Michael (2011: 155) *Δικαιοσύνη: Τι Είναι το Σωστό*; Αθήνα, Πόλις.

που σύμφωνα με τη θεωρία αποτελεί το θεμέλιο της, είναι ένα από τα ευάλωτα σημεία του νεοφιλελευθερισμού. Η παράληψη αυτή αποτελεί ισχυρή ένδειξη ότι το ενδιαφέρον της θεωρίας εστιάζεται στους ιδιοκτήτες και μάλιστα στους πιο μεγάλους ιδιοκτήτες. Κατά συνέπεια πρόκειται για θεωρία όχι γενική και ουδέτερη, όπως ισχυρίζονται οι δημιουργοί και οι οπαδοί της, αλλά για μια ταξική θεωρία που προπαγανδίζει ως ουδέτερη μια κατάσταση οικονομικής συγκρότησης που ταυτίζεται με τα συμφέροντα των εχόντων ιδιοκτησία και αδιαφορεί για τους πολλούς που την στερούνται.

Ο τρόπος με τον οποίο πραγματεύεται την απουσία ιδιοκτησίας αποκαλύπτει το απλό γεγονός ότι η νεοφιλελεύθερη οικονομική θεωρία, ο νεοφιλελευθερισμός, δεν συνιστά μια επιστήμη αλλά ένα μηχανισμό παραγωγής ιδεολογίας και ενστάλαξης της στους ανθρώπους. Η ταύτιση των εννοιών της ατομικής αυτονομίας και ελευθερίας με την ελεύθερη αγορά και όχι με μια συνειδητή προσπάθεια ρύθμισης της οικονομικής και κοινωνικής ζωής των ανθρώπων, είναι αυτό που προσδίδει στο νεοφιλελευθερισμό μεγάλη δύναμη ιδεολογικής επιβολής και προέγκυσης.

Η επιθυμία για αυτονομία, αξιοπρέπεια και ελευθερία αποτελούν συστατικά-εγγενή στοιχεία της φύσης του ανθρώπου. Συνδέονται αναπόσπαστα με την ατομικότητα. Δίνει νόημα στην ύπαρξη του ανθρώπου. Και για αυτό είναι πανίσχυρη. Παρακινεί σε δράση, σε ανάληψη πρωτοβουλιών, σε αγώνες και θυσίες. Η ιστορία είναι γεμάτη από παραδείγματα αγόνων, επαναστάσεων, ξεσηκωμών, θυσιών για πολιτική, οικονομική, εθνική και θρησκευτική ελευθερία, όπως επίσης και με παραδείγματα κατάπνιξης της από τους θιασώτες του ολοκληρωτισμού.

Το περιεχόμενο της ελευθερίας όπως προσδιορίζεται από τη νεοφιλελεύθερη ιδεολογία είναι αυστηρά οριοθετημένο. Προϋποθέσεις της: ατομική ιδιοκτησία, ατομική αυτονομία-ανεξαρτησία, απρόσκοπτη επιλογή, εθελοντικές ενώσεις ατόμων, ελεύθερες συμβάσεις και ανταλλαγές, σεβασμός των συμβάσεων. Οι προϋποθέσεις αυτές ικανοποιούνται σε μια οικονομία ελεύθερης αγοράς, η οποία όταν λειτουργεί ανεξάρτητα δηλαδή χωρίς εξωτερικές επεμβάσεις ικανοποιεί, σύμφωνα με τους νεοφιλελεύθερους, ταυτόχρονα τόσο το μερικό-ατομικό όσο και το γενικό-συλλογικό συμφέρον. Κατά συνέπεια κάθε παρέμβαση του κράτους-κοινωνίας στη λειτουργία της αγοράς λειτουργεί αρνητικά.

Το νεοφιλελεύθερο περιεχόμενο της έννοιας της ελευθερίας είναι μερικό και κατά συνέπεια μεροληπτικό. Περιορίζει το δικαίωμα στην ελευθερία μόνο στους κάτοχους ιδιοκτησίας στα μέσα παραγωγής. Δηλαδή «ελευθερία σε αυτούς των οποίων το εισόδημα και η ασφάλεια δεν χρειάζονται στήριξη και μια ψευδαίσθηση ελευθερίας για αυτούς που μάταια προσπαθούν να χρησιμοποιήσουν το δημοκρατικό δικαίωμα τους προκειμένου να προστατευθούν από τη δύναμη των ιδιοκτητών»⁵⁷. Εστιάζει σε μερικά νησιά και αγνοεί το απέραντο πέλαγος. Τούτο γίνεται εύκολα αντιληπτό αν εμβαθύνουμε περισσότερο στην έννοια της ελευθερίας. Και ας δούμε αν ο νόμος και η ρύθμιση περιορίζουν, όπως ισχυρίζονται οι νεοφιλελεύθεροι, ή ενισχύουν, όπως υποστηρίζουν μια σειρά από μεγάλους διανοητές αρχαίους και σύγχρονους⁵⁸, την ελευθερία.

Οι νόμοι και οι κανόνες παρέχουν ελευθερία σε όλους και κυρίως στους αδυνάτους στους πολλούς. Αντίθετα η απουσία τους ενισχύει τη δύναμη των λίγων και των ισχυρών. Όπως περίτρανα δείχνουν τα αποτελέσματα της πολιτικής απορρύθμισης των αγορών που εφαρμόζεται τα τελευταία 30 και 40 χρόνια, τα κοινωνικά στρώματα που είδαν την ελευθερία τους να ενισχύεται είναι οι ιδιοκτήτες και τα διευθυντικά στελέχη των πολυεθνικών εταιρικών ομίλων. Και σε αυτούς δεν περιλαμβάνονται ούτε οι μικρές και μεσαίες επιχειρήσεις, ούτε τα επιστημονικά επαγγέλματα, η λεγόμενη δηλαδή μεσαία τάξη που την εξαφανίζει με ταχύτητα η απορρύθμιση. Η πορεία προς μια κοινωνία ισότητας, δικαιοσύνης,

⁵⁷Harvey, David (2005: 36) *A Brief History of Neoliberalism*.

⁵⁸Ανάμεσα σε αυτούς περιλαμβάνονται ο Πλάτων, ο Hegel, ο Marx, ο Keynes, ο Rawls κ.α. Βέβαια για τον Popper, οι παραπάνω είναι εχθροί της ανοικτής δηλαδή της αγοραίας ελευθερίας.

ανάπτυξης και δημοκρατίας, η οποία δρομολογήθηκε μετά την μεγάλη κρίση του 1929 και ενισχύθηκε ακόμα περισσότερο μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο από την παρεμβατική οικονομική πολιτική αντιστρέφεται με γοργό ρυθμό από την ανεξέλεγκτη πια δύναμη της μεγάλης ιδιοκτησίας και των πολυεθνικών εταιρικών ομίλων.

Πέρα από την ψευδεπίγραφη ελευθερία της αγοράς υπάρχουν και άλλες πραγματικές μορφές ελευθερίας, για τις οποίες αδιαφορεί ο νεοφιλελευθερισμός. Η ελευθερία από τη φτώχεια, την ανεργία, την αμάθεια, την αρρώστια, η ελευθερία από τον κάματο της μονότονης και καταθλιπτικής εργασίας, η ελευθερία από την ανασφάλεια κλπ. αποτελούν ουσιαστικές-πραγματικές μορφές ελευθερίας, οι οποίες απουσιάζουν από τις θεματικές του νεοφιλελευθερισμού.

Την μεροληπτική και ανεπαρκή νεοφιλελεύθερη πραγμάτευση της αγοραίας ελευθερίας αποκαλύπτει με σαφή τρόπο ο Karl Polanyi⁵⁹. Σύμφωνα με αυτόν, στην αγορά ευδοκούν δυο είδη ελευθερίας, ένα καλό και ένα κακό. Στο δεύτερο είδος το κακό τοποθετεί: την ελευθερία να εκμεταλλεύεσαι τους συνανθρώπους σου, την ελευθερία να κάνεις υπερβολικά κέρδη χωρίς αντίστοιχη προσφορά αγαθών και υπηρεσιών προς την κοινωνία, την ελευθερία να εμποδίζεις την γνώση να διαχυθεί και να χρησιμοποιηθεί για να προαχθεί το κοινό όφελος και το δημόσιο συμφέρον, την ελευθερία να κερδοσκοπείς από τις φυσικές και εθνικές καταστροφές⁶⁰. Στις καλές ελευθερίες της αγοράς, αυτές δηλαδή που έχουν θετικό περιεχόμενο και προάγουν το κοινωνικό καλό ο Polanyi απαριθμεί: την ελευθερία συνείδησης, λόγου, συνάθροισης, δημοσίευσης, επιλογής επαγγέλματος, σύστασης ενώσεων.

Πρέπει να σημειωθεί ότι οι θετικές κατά τον Polanyi ελευθερίες είναι κατ' εξοχήν πολιτικές ελευθερίες συνδέονται περισσότερο με τα φιλοσοφικά ρεύματα του ανθρωπισμού και τα ιδανικά της δημοκρατίας, όπως αυτά μορφοποιήθηκαν από τον Διαφωτισμό, και πολύ λιγότερο με την αγορά. Ο Polanyi υποστηρίζει ότι αν οι πολιτικές ελευθερίες συνδυάζονταν με ορθό τρόπο με την αύξηση της παραγωγής, της απασχόλησης και του ελεύθερου χρόνου που δημιουργεί η αγορά θα ήταν δυνατή η οικοδόμηση μιας κοινωνίας ελευθερίας, ασφάλειας, και δικαιοσύνης. Ασφαλώς η προοπτική αυτή θα απαιτούσε προγραμματισμό και ρύθμιση της λειτουργίας της αγοράς, κάτι σαν αυτό που έγινε μετά τον πόλεμο αλλά με αποτελεσματικότερο τρόπο.

Όμως αυτό ακριβώς μάχεται ο νεοφιλελευθερισμός. «Την ελευθερία που δημιουργεί η ρύθμιση την καταγγέλλουν [οι νεοφιλελεύθεροι] ως ανελευθερία και η δικαιοσύνη, η ασφάλεια και η ευημερία που αυτή προσφέρει επικρίνονται σαν προπετάσματα δουλείας»⁶¹. Όπως δε γράφουν οι Akerlof και Shiller, βραβευμένοι με Νόμπελ οικονομολόγοι, σε ένα πρόσφατο βιβλίο τους με τον χαρακτηριστικό τίτλο «Phishing for Phools» (ψαρεύοντας ανόητους) «οι ανταγωνιστικές αγορές από την ίδια τους τη φύση γεννοβολούν απάτη και δόλο ως αποτέλεσμα αυτού τούτου του κινήτρου του κέρδους που μας δίνει την ευημερία»⁶².

Η αντίληψη ότι η οικονομία της αγοράς λειτουργεί απελευθερωτικά αναδύθηκε παράλληλα με την επικράτηση του αποκεντρωμένου συστήματος οργάνωσης της οικονομίας. Και χωρίς αμφιβολία, στην αρχική φάση της εξάπλωσής της, λειτούργησε πράγματι με τρόπο που διέυρνε την ελευθερία. «Η επέκταση των αγορών σε ολόένα και περισσότερες περιοχές της ζωής ήταν μια επαναστατική, και με πολλούς τρόπους απελευθερωτική, εμπειρία για τη

⁵⁹ Polanyi, Karl (1944: 256-8) *The Great Transformation*. Boston, Beacon Press.

⁶⁰ Χαρακτηριστικά παραδείγματα από την περίπτωση της καταστροφής της Νέας Ορλεάνης παραθέτουν οι Klein, Naomi (2010) *Το Δόγμα του Σοκ*. Αθήνα, Εκδόσεις Λιβάνη και ο Sandel, Michael (2011) *Δικαιοσύνη: Τι Είναι το Σωστό*; Αθήνα, Πόλις.

⁶¹ Polanyi, Karl (1944: 256-8) *The Great Transformation*. Boston, Beacon Press. Παρατίθεται στο Harvey, David (2005: 37) *A Brief History of Neoliberalism*.

⁶² Akerlof, George, A. and Robert J. Shiller (2015: 165) *Phishing for Phools the economics of manipulation and deception*. Princeton University Press.

μάζα των ανθρώπων και μια απειλή για τα κατεστημένα συμφέροντα»⁶³. Οι κλασικοί της πολιτικής οικονομίας είχαν επίγνωση του γεγονότος αυτού και το έργο τους συνέβαλε θετικά στην πραγμάτωσή του. Δεν αγνοούσαν όμως και τους κινδύνους για την ελευθερία που το ίδιο σύστημα της αγοράς θα γεννούσε αν αφηνότανε ανεξέλεγκτο.

Εκείνοι όμως που κατέστησαν την ελεύθερη αγορά μοναδική προϋπόθεση της ελευθερίας ήταν το ρεύμα οικονομολόγων, οι οποίοι εγκατέλειψαν την αντικειμενική θεωρία της αξίας των κλασικών της πολιτικής οικονομίας και ασπάζθηκαν την υποκειμενική θεωρία της αξίας, μιας θεωρίας κομμένης και ραμμένης στα μέτρα των συμφερόντων που εξυπηρετούνταν από την ύπαρξη της ελεύθερης αγοράς, και έγιναν γνωστοί ως νεοκλασικοί οικονομολόγοι. Τους οικονομολόγους αυτούς ο Μαρξ τους αποκάλεσε απολογητές του καπιταλισμού ή χυδαίους οικονομολόγους. Σύμφωνα με τους Μαρξ και Ένγκελς «Κάτω από την κυριαρχία της αστικής τάξης τα άτομα είναι πιο ελεύθερα από πρώτα στην παράσταση, γιατί οι όροι ύπαρξής τους είναι για αυτούς ενδεχόμενοι. Στην πραγματικότητα είναι φυσικά λιγότερο ελεύθεροι γιατί είναι περισσότερο υποταγμένοι σε μια αντικειμενική δύναμη»⁶⁴. Αργότερα ο Μαρξ θα γίνει σαφέστερος. «Το βασίλειο της ελευθερίας αρχίζει στην πραγματικότητα εκεί που η εργασία παύει να υπαγορεύεται από την ανάγκη και εξωτερικές σκοπιμότητες. Βρίσκεται επομένως πέρα από τη σφαίρα της πραγματικής υλικής παραγωγής»⁶⁵. Και ο Πρόεδρος Franklin D. Roosevelt θα πει: «Αληθινή ατομική ελευθερία δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς οικονομική εξασφάλιση»⁶⁶.

Κριτική στις ιδέες που ταυτίζουν την ελεύθερη αγορά με την ελευθερία άσκησαν επίσης και οικονομολόγοι, οι οποίοι αν και δέχονται ότι η αγορά αποτελεί τον αποτελεσματικότερο μηχανισμό επίτευξης οικονομικών στόχων, δεν παραλείπουν επίσης να αναλύουν τις αδυναμίες και τους κινδύνους που εγκυμονεί ή αρρύθμιστη αγορά⁶⁷. Καταλυτική υπήρξε η κριτική του Keynes, ο οποίος έδειξε ότι η κρίση του 1929 οφειλότανε στην υπερβολική ελευθερία που απολάμβαναν οι αγορές και που είχε σαν συνέπεια χωρίς προηγούμενο συγκέντρωση του πλούτου, διόγκωση της ανισότητας στη διανομή του εισοδήματος καθώς επίσης και εκτίναξη της κερδοσκοπίας και άλλων μορφών κατάχρησης⁶⁸. Ο Keynes διαπίστωσε και αυτός, όπως ο Μαρξ αλλά και ο ίδιος ο Adam Smith, ότι η υπερβολική ελευθερία της αγοράς συνεπάγεται οικονομική δυσπραγία και ανέχεια για μεγάλες κατηγορίες εργαζομένων.

Την ισχυρότερη, ωστόσο, διάψευση της νεοφιλελεύθερης ταύτισης της ελευθερίας με την αγορά την προσφέρει η σύγχρονη εμπειρία. Μετά το 1980, η πολιτική πλήρους απορρύθμισης της αγοράς διαχύθηκε σταδιακά σε όλες τις χώρες. Και το αποτέλεσμα ήταν, όχι ανάπτυξη και ευημερία όπως διακηρύσσει ο νεοφιλελευθερισμός, αλλά επιστροφή στην πριν το 1929 κοινωνική και οικονομική κατάσταση. Οι αρνητικές επιπτώσεις είναι ασύλληπτες. Απανωτές κρίσης με κορύφωση την κρίση του 2007/8, αντίστοιχη με εκείνη του μεσοπολέμου και για ορισμένες χώρες, όπως η δική μας, ακόμα χειρότερη. Τεράστια αύξηση της ανεργίας και της μερικής απασχόλησης. Μείωση της παραγωγής και του ρυθμού μεγέθυνσης των οικονομιών. Κατακόρυφη αύξηση της ανισότητας στη διανομή του εισοδήματος και του πλούτου. Χωρίς προηγούμενο συγκέντρωση της οικονομικής δραστηριότητας σε νευραλγικούς τομείς της οικονομίας, στις τράπεζες, στην ενέργεια, στις επικοινωνίες, στις μεταφορές, στο φάρμακο ακόμα και στο λιανικό εμπόριο. Είναι προφανές

⁶³ Cole, Ken, John Cameron and Chris Edwards (1983: 6-7) *Why Economists Disagree: The Political Economy of Economics*. London, Longman

⁶⁴ Μαρξ, Κ. και Ένγκελς, Φ (αχρ. 74-5) *Η Γερμανική Ιδεολογία*. Τόμος Πρώτος. Εκδόσεις Αναγνωστίδη.

⁶⁵ Μαρξ, Κ. (1978: 1007) *Το Κεφάλαιο*. Τόμος Τρίτος. Σύγχρονη Εποχή.

⁶⁶ Παρατίθεται στο Weeks, John (2014)

⁶⁷ Ανάμεσα σε αυτούς συγκαταλέγονται σημαντικοί οικονομολόγοι όπως οι Veblen, Wicksell, George, Marshall, κ.α.

⁶⁸ Keynes, M. J. (1936/2001) *Η Γενική Θεωρία της απασχόλησης του τόκου και του Χρήματος*. Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση.

ότι η εμπειρία καθιστά σαφές ότι η νεοφιλελεύθερη ελευθερία δεν είναι τίποτε άλλο από μια καρικατούρα. Η για να το θέσω πιο συγκεκριμένα. Η πρόσφατη εμπειρία ότι δείχνει ότι η αγοραία ελευθερία εξασφαλίζει, φτώχεια, ανεργία, ανασφάλεια, πείνα, απόγνωση, αυτοκτονίες, οικονομικούς και θερμούς πολέμους. Και όπως το θέτει ο John Weeks εξασφαλίζει ελευθερία για το προνομιούχο 1% και δουλεία για το 99%⁶⁹.

Επίλογος

Ο νεοφιλελευθερισμός, και κατ' επέκταση και η νεοφιλελεύθερη οικονομική θεωρία, είναι όπως εύστοχα το θέτει ο Bresser-Pereira μια αντιδραστική ιδεολογία. Μια κατασκευή με αποκλειστικό στόχο να δείξει και να πείσει α) ότι η παρούσα οικονομική κατάσταση αποτελεί το ανώτατο δυνατό επίπεδο του ανθρώπινου πολιτισμού, β) ότι η κατάσταση αυτή είναι η καλύτερη δυνατή για όλους και γ) σύμφωνη με τις ορθές αξίες και αρχές.

Η εμπειρία, ωστόσο, προσκομίζει συνεχώς νέες αποδείξεις οι οποίες πιστοποιούν ότι η νεοφιλελεύθερη ιδεολογία δεν είναι τίποτε περισσότερο από μια, ταξικά προσανατολισμένη, αφήγηση για τον άνθρωπο, την κοινωνία, την πολιτική, τους θεσμούς, την ιστορία με μοναδικό σκοπό να δικαιολογήσει την εγωιστική συμπεριφορά, την εκμετάλλευση, την ιεραρχία, την ανισότητα, την κατάκτηση και την υποδούλωση. Δηλαδή, όλα όσα δημιουργήθηκαν στην, και από την, ελεύθερη αγορά.

Η νεοφιλελεύθερη ιδεολογία, και τα συμφέροντα που κρύβονται πίσω από αυτήν, κατεδαφίζουν συστηματικά, τα τελευταία 30 με σαράντα χρόνια, όλους τους θεσμούς και τις πολιτικές που τα προηγούμενα 30 χρόνια είχαν οικοδομήσει την κοινωνία της δημοκρατίας, της ευημερίας για όλους, της ανάπτυξης, της ισότητας, της δικαιοσύνης. Από τα αποτελέσματα αυτά είναι φανερό ότι η ιδεολογία αυτή πέτυχε τους στόχους, Πέτυχε να γυρίσει την οικονομία, και την ζωή γενικότερα, στην προ 1929 εποχή, να αποκαταστήσει τη δύναμη του κεφαλαίου και να συντρίψει την εργασία. Όπως δείχνει η εμπειρική έρευνα η ανισοδιανομή μέσα στην κρίση έχει προσεγγίσει το προ του 1929 επίπεδο και η ανισοδιανομή του πλούτου έχει σπάσει κάθε ιστορικό προηγούμενο και αγγίζει, αν δεν το ξεπέρασε, το επίπεδο συγκέντρωσης του πλούτου, το οποίο χαρακτήριζε την φεουδαρχία. Η ολιγαρχία του 1% δεν είναι σχήμα λόγου. Αλλά ζοφερή πραγματικότητα.

Όμως υπάρχει και κάτι χειρότερο. Η πολιτική και οικονομική ρύθμιση στην βάση της ελεύθερης-αυτορρυθμιζόμενης αγοράς είναι μια επικίνδυνη ουτοπία. Και όπως υποστηρίζει ο Polanyiένα παρόμοιο οδηγεί αναπότρεπτα στον αφανισμό των φυσικών και κοινωνικών προϋποθέσεων της ζωής. Αυτή τη νεοφιλελεύθερη ύβρη βιώνει σήμερα η ανθρωπότητα. Η μόνη ελπίδα η πνευματική αντίσταση και ο πόλεμος ενάντια στην καταστροφική ιδεολογία του νεοφιλελευθερισμού.

⁶⁹ Weeks, John (2014) *The Economics of 1%*.

Βιβλιογραφία

- Akerlof, George, A. and Robert J. Shiller (2015: 165) *Phishing for Phools the Economics of Manipulation and Deception*. Princeton University Press.
- Bresser-Pereira, Luiz Carlos (2009) Assault on the State and on the Market: Neoliberalism and Economic Theory, *Estudos Avangados*. 23 (66)'
- Chossudovsky, Michel (1996/2003) *The Globalization of Poverty and the New World Order*. Global Research Publishers. Center for Research on Globalization.
- Clein, Naomi (2010:76) *Το Δόγμα του Σοκ*. Αθήνα, Εκδόσεις Λιβάνη.
- Cole, Ken, John Cameron and Chris Edwards (1983: 6-7) *Why Economists Disagree: The Political Economy of Economics*. London, Longman
- Friedman, M. and Friedman, R. (1998: 594) *Two Lucky People: Memoirs*. University of Chicago Press.
- Friedman, Milton (1962) *Capitalism and Freedom*. Chicago, University of Chicago Press.
- Friedman, Milton (1976) Inflation and Unemployment. Ομιλία κατά την αποδοχή του Νόμπελ 13/12/1976. www.nobelprize.org.
- Friedman, Milton (1999:4) *The Business Community's Suicidal Impulse*, Cato Policy Report, V. 21(2).
- Friedman, Milton and Friedman, Rose (1980: 340) *Free to Choose*. Penguin Books.
- Friedman, Milton, συνέντευξη 1/10/2000
- Galbraith, J. K. (1957/1999: 5..) *the Affluent Society*, London, Penguin.
- Galbraith, J.K. (1980) *Η Εποχή της Αβεβαιότητας*. Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση.
- Harberger, Arnold (1998: 2) Letter to a Younger Generation, *Journal of Applied Economics*, Volume 1(1).
- Harvey, David (2005) *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford, Oxford University Press.
- Harvey, Robert (1980) Chile's Counter Revolution: The Fight Goes On. *The Economist* 2/2/1980.
- Hayek, F. A. (1967: 147) The historian and the future of Europe, στο *Studies in Philosophy, Politics and Economics*. London, Routledge.
- Hayek, F. A. (1967: 149) *Studies in Philosophy, Politics and Economics*. London, Routledge.
- Hayek, F. A. (1967: 194) The intellectuals and socialism, στο *Studies in Philosophy, Politics and Economics*. London, Routledge.
- Keynes, John Maynard (1936/2001) *Η Γενική Θεωρία της Απασχόλησης του Τόκου και του Χρήματος*. Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση.
- Knight, H. Frank (1933: 455) The Newer Economics and the Control of Economic Activity. *Journal of Political Economy*, Volume 40 (4).
- Konzelman, S. I. (2012: 1) The Economics of Austerity. Center for Business Research. *University of Cambridge Working Paper No 434*.
- Kuhn, Thomas (1962) *the Structure of Scientific Revolutions*. Chicago. The University of Chicago Press.
- Misses von Ludwig (1981:245) *Socialism: An Economic and Sociological Analysis*, Indianapolis, Liberty Rund.
- Misses, von Ludwig (1985: 1) *Liberalism: In the Classical Tradition*. New York, Foundation of Education.
- Monbrot, Georg, (2016) Neoliberalism – the ideology at the root of all our problems. *The Guardian* 15/4/2016.
- Phillips-Fein, K. (2009) *Invisible Hands: The Businessmen's Crusade against the New Deal*. W.W. Wornton.
- Piketty, Thomas (2014) *Capital in the Twenty Century*. London. The Belknap Press of Harvard University Press.
- Polanyi, Karl (1944: 256-8) *The Great Transformation*. Boston, Beacon Press.

- Robinson, Joan (1979: 1-2) *Η Φιλοσοφία της Οικονομίας*, Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση.
- Sandel, J. Michael (2011: 155) *Δικαιοσύνη: Τι Είναι το Σωστό;* Αθήνα, Πόλις.
- Turner, Rachel, S. (2005) *Neo-Liberal Ideology*. Edinburgh, Edinburgh University Press
- Valdes, Huan Gabriel (1995: 159) *Pinochet Economics: The Chicago School in Chile*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Weeks, John (2014) *The Economics of 1%. How the Mainstream Economics Serves the Rich, Obscures Reality and Distorts Policy*. London, Anthem Press.
- Εμμανουήλ, Αργύρης (1977, ,,) *Άνιση Ανταλλαγή*,
- Καράγιωργας, Σάκης (1985) Η πολιτική των σοσιαλιστικών κομμάτων της Ευρώπης για τη διαχείριση της οικονομικής κρίσης, 1985. Στο Καράγιωργας Σάκης (1985) *Μελέτες-Άρθρα-Ομιλίες*, τόμος III. Αθήνα. Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα.
- Μαρξ, Κ. (1978: 1007) *Το Κεφάλαιο*. Τόμος Τρίτος, Σύγχρονη Εποχή.
- Μαρξ, Κάρολος και Φρίντριχ Ένγκελς (αχρονολόγητο) *Η Γερμανική Ιδεολογία*. Τόμος 1^{ος}. Αθήνα. Εκδόσεις Αναγνωστίδη.
- Πάκος, Θ. (Αδημοσίευτο) Μαθήματα θεωρίας της Επιχείρησης.
- Πάκος, Θ. (Αδημοσίευτο) Οικονομική Ιστορία και Θεωρία της Επιχείρησης. Εισήγηση στο Συνέδριο «Οικονομική Ιστορία και Οικονομική Θεωρία». Πανεπιστήμιο Πειραιώς.
- Πάκος, Θ. (2013) Νεοφιλελευθερισμός και Οικονομική Κρίση. Εισήγηση στο 7ο Συνέδριο του ΜΕΚΔΕ.
- Τουσέν, (2012: 51) *Ο Νεοφιλελευθερισμός από τις Απαρχές του έως στις Μέρες μας*, Αθήνα, Εκδόσεις ΤΟΠΟΣ

The Ideological Element in the Neoliberal Economic Theory

Th. Pakos, Professor Emeritus, Panteion University

Abstract

The present paper consists of four sections and a short epilog. The first section refers to the reasons which explain the capability of the neoliberal economic theory to sustain its dominant position in policy formation and the universities after the 2007/8 crisis, a fact that contrasts with the experience of the previous crises, in 1929 and the 1970's, that led to the change of the reigning, then, scientific paradigms. The second section is dedicated to the analysis of the element of ideology embodied in the neoliberal economic theory (as well as in every social science) in reference to what is considered right or acceptable and what is not in the fields of the economy and society, whereas the third section focuses on an indicative historical retrospect in the evolution of neoliberal ideas, from its beginning during the interwar period through the dictatorships in Chile and Argentina to the present global domination. A critique of the neoliberal assertion that the existence of a free market economy is the only precondition for freedom and fair social arrangement is articulated in the fourth section. Finally the epilog sums up the negative consequences for the institutions of social justice, democracy and the environment caused, as we claim, by the neoliberal ideology and policy.